

บทที่ 2

การทบทวนแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษา ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของอำเภอ บางกล้า จังหวัดสงขลา มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค และเพื่อศึกษาวิธีการรักษาโรคด้วยการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้าน อำเภอบางกล้า จังหวัดสงขลา ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางในการกำหนด กรอบแนวคิดในการศึกษา ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับหมอพื้นบ้าน
2. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทย
3. แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อกับการดูแลสุขภาพ
4. แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค
5. เอกสารความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านอำเภอบางกล้า
6. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับหมอพื้นบ้าน

1. ความหมายของหมอพื้นบ้าน

กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงสาธารณสุข (ม.ป.ป.) ได้นิยามคำว่า “หมอพื้นบ้าน” หมายความว่า บุคคลซึ่งมีความรู้ความสามารถในการส่งเสริมและดูแลสุขภาพของประชาชนในท้องถิ่นเป็นระยะเวลาไม่น้อยกว่า 10 ปี ด้วยภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทยหรือการแพทย์พื้นบ้าน ตามวัฒนธรรมของชุมชนสืบทอดกันมานานเป็นที่นิยมยกย่องจากชุมชนได้รับการรับรองจากประชาชนในหมู่บ้านไม่น้อยกว่า 10 คน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยบริการสาธารณสุขของรัฐระดับปฐมภูมิที่มีผู้ขอหนังสือรับรองมีภูมิลำเนาอาศัยอยู่

พระคัมภีร์ ปสนุโน (วงศ์ละคร) (2550) ได้ให้ความหมาย “หมอพื้นบ้าน” ไว้ว่า หมายถึง บุคคลที่มีความรู้และประสบการณ์ในการใช้ พืช สัตว์ แร่ธาตุ ตลอดจนใช้วิธีการอื่นที่อยู่บนพื้นฐานของสังคม วัฒนธรรม และศาสนา เพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บของประชาชนจนได้รับการยอมรับ เชื่อถือจากชุมชนที่อยู่อาศัยและบุคคลทั่วไป

สุรเกียรติ์ อาชานุภาพ (2530 อ้างถึงใน ปิยนุช ยอดสมหมาย และสุพิมพ์ วงษ์ทองแท้, 2552) ได้ให้ความหมายของหมอพื้นบ้านไว้ว่า หมายถึง บุคคลที่มีความรู้ทางหมอและทางยาพอที่ให้การรักษาโรคพื้น ๆ ได้ มักเป็นคนพื้นบ้านในหมู่บ้านชนบทและสืบทอดความรู้จากบรรพบุรุษหรือศึกษาจากสมุดข่อยที่เก็บรักษาไว้ตามวัด มักให้การรักษาแบบยาขอหมอวาน โดยยึดหลักเมตตาธรรมตามโบราณ คือให้การรักษาฟรี หรือเก็บเป็นตัวเงิน หรือสิ่งของเพียงเล็กน้อย แทบจะเรียกได้ว่าไม่สามารถเอาเป็นรายได้ประจำ ดังนั้นหมอพื้นบ้านบางคนมักประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น เกษตรกรรม หรือค้าขายไปด้วย

ชาคริต อนันทรวัน (ม.ป.ป.) ได้สรุปความหมายของหมอพื้นบ้านจากความหมายของคำว่า “หมอ” และคำว่า “พื้นบ้าน” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 มาผสมกันไว้ว่า น่าจะหมายถึง ผู้รู้ ผู้ชำนาญ เฉพาะเรื่องในท้องถิ่นชุมชนชนบท ได้แก่ หมอยาสมุนไพร หมอรักษากระดูกหัก หมอสูดขวัญ หมอธรรม หมอสะเดาะเคราะห์ หมอดำยา (หมอผดุงครรภ์) และนอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงเกี่ยวกับ “หมอพื้นบ้าน” ที่ชาวบ้านเข้าใจกัน หมายถึง หมอยาสมุนไพร หรือหมอยาสมุนไพรประกอบเวทมนตร์คาถาอาคม หรือหมอรักษาคนป่วยไข้โดยอาศัยเวทย์มนตร์คาถาอาคมเป็นเครื่องมือในการรักษาคนป่วย หมอพื้นบ้านก็อาศัยอยู่ในหมู่บ้านชนบทเป็นส่วนใหญ่และจะมีความหมายตรงกันข้ามกับแพทย์แผนปัจจุบันซึ่งประจำอยู่ในคลินิกและโรงพยาบาลต่าง ๆ

2. ความเป็นมาและคุณลักษณะของหมอพื้นบ้าน

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช (2547) ได้กล่าวไว้ว่า หมอพื้นบ้านในสังคมไทยอาจถูกเลือกสรรมาจากหลายทางด้วยกัน กล่าวคือ จากบัญชาของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ฝันว่ามีเทพบัญชาหรือกำหนดมาว่า จะต้องเป็นผู้รักษา นอกจากนี้อาจเป็นพันธะผูกพันที่จะต้องตอบแทนจากการที่บุคคลนั้นเคยรอดตายจากการเจ็บป่วยรุนแรงและร้ายแรง จึงเป็นความรับผิดชอบที่จะต้องตอบแทนด้วยการให้การรักษาสืบต่อไป อีกวิธีการหนึ่งที่จะกลายมาเป็นผู้รักษาได้คือ ความที่บุคคลนั้นปรารถนาที่จะเป็นผู้รักษาเองจากการที่เคยเป็นผู้ช่วยเหลือหรือฝึกฝนงานจากผู้รักษาเดิมมาก่อน หมอชาวบ้านบางคนอาจได้รับความรู้ผ่านการอบรมสั่งสอนหรือจากการสังเกตจากพระชั้นผู้ใหญ่ ในขณะที่บวชเป็นพระ และอาจจะพบได้บ่อยที่ผู้รักษารุ่นใหม่จะเป็นลูกหลานของผู้ให้การรักษารุ่นก่อน ๆ เพราะได้รับการฝึกฝนมาจากผู้รักษารุ่นอาวุโสที่เป็นสมาชิกในครอบครัว บางทีก็อาจพบว่า ผู้ที่แสวงหาความรู้ด้านแพทย์พื้นบ้านที่มีความชำนาญด้านการรักษา อาจต้องเดินทางไปยังภาคต่าง ๆ เพื่อแสวงหาและเรียนรู้จากครูหลาย ๆ คน ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นความตั้งใจของคนรุ่นใหม่ในการที่จะเป็นผู้รักษาที่สมบูรณ์ นอกจากนี้ ในบางหมู่บ้านมีบางคนที่ปรารถนาจะมี

อาชีพเป็นผู้รักษา อาจได้รับความเชื่อมั่นมากขึ้น จากการที่ได้ทดสอบความสามารถจากการรักษา สมาชิกในครอบครัว หรือคนใกล้ชิดมาก่อน จากนั้นจึงให้การรักษาแก่คนนอกครอบครัวต่อไป

หมอพื้นบ้านเป็นส่วนสำคัญมากในการแพทย์ของชาวบ้าน หมอพื้นบ้านส่วนมากจะมีคุณลักษณะพิเศษเฉพาะตัว ที่มองว่าจะมีอำนาจและบารมีพอที่จะเป็นผู้รักษาได้ โดยทั่วไปแล้วจะมีคุณลักษณะสำคัญที่แตกต่างกันอยู่หลายประการ จากผู้รักษาที่ได้รับการเลือกสรรจากบัญชาของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กับผู้รักษาที่ผ่านการอบรมอย่างเป็นทางการและผ่านการฝึกงานมาก่อน หมอชาวบ้านบางคนก็คัดสรรโดยบัญชาของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะมีการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการจะถูกครอบงำจากการควบคุมทางสังคมน้อยกว่าผู้ที่ได้รับการฝึกงานมาก่อน จึงอาจพบได้ที่ผู้ให้การรักษาบางคนจะให้การรักษาโดยใช้อำนาจเหนือธรรมชาติ พิธีกรรมและภูตผีปีศาจ รวมทั้งอำนาจหรือพลังที่เป็นลักษณะเฉพาะตัวของรักษาเอง ในบรรยากาศทั่วไปของแพทย์แผนไทย หมอพื้นบ้านคือ ชาวบ้านธรรมดาคนหนึ่งที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชน การให้การรักษาทางการแพทย์ขึ้นอยู่กับความต้องการของประชาชนมากกว่าจะเป็นการรอดอ้างตนเองให้ชาวบ้านมาใช้บริการ ความตั้งใจในการรักษาก็ไม่ได้ต้องการเรื่องทรัพย์สินเงินทองหรือค่าตอบแทน ในมุมมองทางสังคมวิทยา ผู้ให้การรักษาพื้นบ้านมีบทบาทเป็นเหมือนกลไกในการจัดระเบียบทางสังคม ชาวบ้านทั่วไปจะเชื่อถือในความสามารถของผู้รักษาที่จากการที่เขาได้รักษาคคนในชุมชนนั้น ๆ มาแล้ว (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547)

3. ประเภทของหมอพื้นบ้าน

รุ่งรังษิ วิบูลชัย (2538 อ้างถึงใน ปิยนุช ยอดสมหมาย และสุพิมพ์ วงษ์ทองแท้, 2552) ได้จำแนกประเภทของหมอพื้นบ้านจากรูปแบบลักษณะวิธีการรักษาเนื่องมาจากความเชื่อสาเหตุของการเจ็บป่วยไว้ ดังนี้

3.1 ประเภทของหมอที่รักษาอาการเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากสาเหตุที่เป็นธรรมชาติ ได้แก่ หมอยาสมุนไพร หมอน้ำมัน (หมอรักษาโรครกระดูก) หมอเอ็นหรือหมอจับเส้นจับเอ็น (หมอนวด)

3.2 ประเภทของหมอที่รักษาสาเหตุของการเจ็บป่วยเนื่องจากสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ หมอลำผีฟ้า หมอธรรม (หมอส่อง) หมอสูขวัญหรือหมอขวัญ

3.3 ประเภทของหมอที่รักษาสาเหตุของการเจ็บป่วยเนื่องจากสิ่งเหนือธรรมชาติและสาเหตุที่เป็นธรรมชาติ ได้แก่ หมอพระ หมอดำแย

และชาคริต อนันทรวัน (ม.ป.ป.) ศึกษาเรื่องจรรยาบรรณหมอพื้นบ้านมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาเนื้อหา เหตุผลเบื้องหลัง และการละเมิดจรรยาบรรณหมอพื้นบ้าน และเปรียบเทียบจรรยาบรรณของผู้ประกอบวิชาชีพอื่น ได้จำแนกหมอพื้นบ้านเป็น 5 ประเภท คือ หมอยาสมุนไพร

และหมอยาสมุนไพรประกอบคาถาอาคม หมอธรรมและหมอสะเดาะเคราะห์ หมอสู่วัณู หมอรักษากระดูก และช่างทรงเจ้า

4. ขั้นตอนการรักษาของหมอพื้นบ้าน

ขั้นตอนการรักษาของหมอพื้นบ้านแต่ละประเภทมีขั้นตอนในการรักษาไม่แตกต่างกันมากนัก สามารถแบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

4.1 การตั้งคายหรือเครื่องบูชาครู ประกอบด้วยชั้น 5 ได้แก่ ดอกไม้สีขาว 5 คู่ เทียน 5 เล่ม และเงินค่าคายจำนวน 6, 12 หรือ 24 บาท แล้วแต่ประเภทของหมอ

4.2 การวินิจฉัยโรค เมื่อผู้ป่วยนำคายมาบูชาครูแล้ว หมอจะทำการวินิจฉัยโรคตามวิธีการของหมอแต่ละประเภท ซึ่งมีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันออกไป

4.3 การรักษา หลังจากการวินิจฉัยโรคแล้ว หมอจะทำการรักษาตามกรรมวิธีของตน โดยอาจใช้สมุนไพรเป่าเสก ทาน้ำมัน ขับไล่ผี หรือพิธีสู่วัณู กรณีที่รักษาไม่หายก็จะแนะนำให้ผู้ป่วยไปรักษารูปแบบอื่น ๆ ต่อไป

4.4 การปลงคายหรือสมนาคุณ เมื่อผู้ป่วยหายจากโรคแล้วก็จะยกเครื่องบูชาครู ผ้าจีน และเงินสมนาคุณ (เงินค่าตอบแทน) ตามฐานะของผู้ป่วยให้กับหมอ กรณีที่ผู้ป่วยมีฐานะยากจน สิ่งของที่ปลงคายอาจเป็นเพียงอาหารหรือสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ได้ (ปิยนุช ยอดสมหมาย และสุพิมพ์ วงษ์ทองแท้, 2552)

5. เจตคติที่ผู้ป่วยมีต่อหมอพื้นบ้านและปัจจัยที่ผู้ป่วยเลือกมารับการรักษากับหมอพื้นบ้าน

เจตคติที่คนไข้หรือผู้ป่วยมีต่อหมอพื้นบ้าน คือ ส่วนใหญ่เห็นว่าใจดี พุดจาให้กำลังใจ คนไข้ ไม่เลียงไข้ มีเมตตา กรุณา มีความรู้ดีในการรักษา เอาใจใส่ เป็นหมอที่ดี ค่ารักษาพอควร มีความไว้วางใจ รักษาคนไข้อย่างสุดความสามารถและบริการคนไข้อย่างเต็มที่

ส่วนปัจจัยที่ผู้ป่วยเลือกมารับบริการการรักษาที่หมอพื้นบ้าน ได้แก่

5.1 ความเชื่อความศรัทธาต่อการรักษาแบบพื้นบ้าน จากคำบอกเล่าของบุคคลที่ผ่านการรักษามาแล้ว

5.2 ความรู้สึกที่คุ้นเคยเป็นกันเองและไม่รู้สึกแปลกแยกจากหมอพื้นบ้าน เป็นความแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับความรู้สึกที่มีต่อแพทย์ผู้ให้การรักษาจากแพทย์แผนปัจจุบันในโรงพยาบาล

5.3 ความกลัวและไม่เข้าใจในกระบวนการรักษาแผนปัจจุบัน รวมทั้งการเคยประสบความล้มเหลวจากกระบวนการบริการรักษาแผนปัจจุบัน

5.4 อุปนิสัยและพื้นฐานทางวัฒนธรรมของคนไทยซึ่งมีลักษณะจิตใจดี เป็นผู้มีความ
 เมตตา กรุณา ไม่เคยฟ้องร้องเรียกร้องเมื่อตกเป็นผู้เสียหาย (บุญเลิศ สดสุขชาติ 2531; ชนินทร รัตนสกุล,
 2540 อ้างถึงใน ปิยนุช ยอดสมหมาย และสุพิมพ์ วงษ์ทองแท้, 2552)

ดังนั้น หมอพื้นบ้านคือบุคคลธรรมดาหรือชาวบ้านที่ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมชุมชน เป็นผู้ที่มี
 ความรู้ ความชำนาญในระบบการแพทย์พื้นบ้าน หรือการแพทย์แผนโบราณ ที่ได้รับการถ่ายทอด
 ความรู้ประสบการณ์ในการรักษาสืบต่อกันมา สามารถดูแลรักษาโรคร้ายไข้เจ็บของคนในชุมชนได้
 และเป็นที่ยอมรับ เชื่อถือของคนในชุมชนนั้น หรือบุคคลทั่วไป ซึ่งอาจเป็นพระภิกษุ เกษตรกร หรือ
 ประกอบอาชีพอื่น ๆ อีกรู้ก็ได้

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทย

1. ความหมายของภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทย

ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทย คำนี้ถือเป็นคำผสม วรุช สุวรรณฤทธิ์ (2549) ได้ให้
 ความหมายของคำว่า “ภูมิปัญญา” ไว้ว่า หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ
 ความชัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัว และดำรงชีพในระบบนิเวศน์
 หรือสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ที่ได้มีการพัฒนาการ
 สืบสานกันมา

เพ็ญญา ทริพย์เจริญ (2540) กล่าวว่า การแพทย์พื้นบ้าน ภาษาอังกฤษจะใช้คำว่า Folk
 Medicine หมายถึง การดูแลสุขภาพ การรักษาโรคในเฉพาะกลุ่มชน โดยยังไม่มีมาตรฐานที่แน่นอน
 มักเน้นความเชื่อ หรือประสบการณ์เฉพาะถิ่น มีการสืบทอดหลากหลาย และมักถ่ายทอดโดยตรง
 ระหว่างครูกับศิษย์ และเป็นการถ่ายทอดกันในครอบครัวยังไม่มีการเขียนแบบแผนการบริการและ
 การเรียนการสอนที่แน่นอน คำว่าการแพทย์พื้นบ้านจึงมีการใช้ได้อย่างกว้างขวางทั่วประเทศ
 ใช้เรียกการแพทย์ที่มีในเฉพาะกลุ่มหรือเฉพาะพื้นที่ที่ยังไม่มีการแพร่หลายไปในกลุ่มอื่น ๆ

ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ได้ระบุความหมายของ ภูมิปัญญา ว่าหมายถึง พื้นความรู้
 ความสามารถ ส่วนคำว่า พื้นบ้าน แปลว่า เฉพาะถิ่น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ซึ่งในที่นี้หมายถึง
 เฉพาะถิ่นของไทย เมื่อรวมเข้าเป็นคำว่า การแพทย์พื้นบ้าน ไทย ก็จะหมายถึงพื้นความรู้ทั้งหมดที่
 เกี่ยวกับการแพทย์เฉพาะถิ่นของไทย ซึ่งหมายรวมเอาประเทศไทยทั้งหมด หรือภูมิภาค หรือชนเผ่า
 ในแต่ละท้องถิ่นของไทยเป็นการจำเพาะลงไปก็ได้เช่นกัน (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547)

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และยงศักดิ์ ดันติปัญญ (2550) กล่าวถึงเกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้านว่า แม้จะเป็นระบบการแพทย์ที่มีความแตกต่างหลากหลายในแต่ละท้องถิ่นภูมิภาค แต่เป็นระบบการแพทย์ที่สัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของท้องถิ่น และเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชนที่ประกอบด้วยระบบวิถีคิดและแบบแผนการปฏิบัติที่ผสมผสานทั้งความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ การบำบัดรักษาด้วยเวทมนตร์ คาถาอาคม และสมุนไพรจากธรรมชาติ โดยมีพิธีกรรมเป็นองค์ประกอบสำคัญ ซึ่งอาศัย สื่อ ภาษา และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม อีกทั้งความเป็นชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการรักษา โดยผสมผสานทั้งมิติทางกายภาพ ทางสังคม และทางนิเวศวิทยา

นอกจากนี้ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช (2547) ได้กล่าวไว้ว่า การแพทย์พื้นบ้านถือเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นองค์ความรู้ด้านการดูแลสุขภาพและการดูแลผู้ป่วยที่ชาวบ้านเรียนรู้เองจากประสบการณ์ที่ได้รับถ่ายทอดกันมารุ่นต่อรุ่น หรือความรู้ที่ได้รับมาจากภายนอกแต่ได้อาศัยเวลาและประสบการณ์ที่มีอยู่เดิมมาปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับสภาพชีวิตของคนในท้องถิ่นนั้น อันเป็นการแสดงให้เห็นความชาญฉลาดของบรรพบุรุษไทยในการแก้ปัญหาสุขภาพ

จากทฤษฎีของนักวิชาการที่กล่าวมา พอสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทยเป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือความรู้ ความสามารถ เกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพแบบพึ่งตนเองของคนไทยในชุมชนเฉพาะถิ่น ที่มีความสอดคล้องกลมกลืนกับวิถีชีวิต สังคมวัฒนธรรม เทคโนโลยี และทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมของในแต่ละท้องถิ่นนั้น ๆ

2. ขอบเขตของภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทย

ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทย เป็นแนวทางการดูแลสุขภาพของคนไทยเฉพาะถิ่น ซึ่งเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์อยู่กับความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งมีลักษณะเด่นร่วมกันจะมีวิธีการดูแลรักษาผู้ป่วยที่ไม่ซับซ้อนมากนัก กล่าวคือ

2.1 มักใช้สมุนไพรที่หาได้ง่ายในท้องถิ่นหรือพื้นที่ใกล้เคียง อุปกรณ์ในการรักษาโรคก็ประดิษฐ์ขึ้นได้เองจากวัสดุในท้องถิ่น

2.2 ใช้เทคโนโลยีการรักษาที่ไม่ซับซ้อน ในส่วนของยาที่ใช้สมุนไพรมาเคี้ยวกินสด ๆ จากวัสดุในท้องถิ่นหรือต้ม หรือตำพอกแผล การเข้าเฝือกก็ใช้ไม้ไผ่ แล้วใช้เศษผ้ามาพัน ปวดเมื่อยก็ใช้มือนวด เท้าเหยียบ หรือประดิษฐ์ไม้ขึ้นช่วยผ่อนแรงกด

2.3 มีระบบการสืบทอดแบบง่าย ๆ เน้นการเรียนรู้ในเชิงประสบการณ์ ไม่ได้มีระบบการเรียนการสอนที่ชัดเจน

2.4 แนวคิดที่ใช้ในการอธิบายสาเหตุของการเจ็บป่วยและเลือกวิธีการรักษาขึ้นอยู่กับความเชื่อพื้นฐานของคนในสังคมนั้น ๆ ซึ่งคนในสังคมอื่นอาจไม่เข้าใจหรือไม่เชื่อถือ เช่น เชื่อเรื่องผี เจ้าป่าเจ้าเขา กรรมเก่า โศกชะตา หรือฟ้าลิขิต เป็นต้น วิธีการรักษาจึงปรากฏในรูปของพิธีกรรมที่โยงกับความเชื่อนั้น เช่น ถือเคล็ด ใช้คาถาอาคมหรือเวทมนตร์ประกอบ ใช้การขอขมาลาโทษ หรือ สะเดาะเคราะห์ แก้กรรม เป็นต้น

2.5 มีการใช้อยู่ในแวดวงที่จำกัดเฉพาะกลุ่มที่มีพื้นฐานความเชื่อ สภาพชีวิต และสิ่งแวดล้อมที่คล้ายกัน เช่น ในชุมชนหมู่บ้าน หรือในกลุ่มชนเผ่าต่าง ๆ ที่มีบรรพบุรุษสืบเชื้อสายเดียวกันมาต่างไปจากคนไทยส่วนใหญ่หรืออาจเป็นภูมิภาคที่มีสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์แบบเดียวกันก็ได้

2.6 การรวมกลุ่มกันของหมอเพื่อสร้างเป็นเครือข่ายดูแลกันเอง หรือปกป้องผลประโยชน์ของตนมักไม่ค่อยมี มักอยู่อย่างอิสระ ทำหน้าที่รักษาดูแลผู้ป่วยตามขอบเขตความสามารถของตน

รูปแบบของการรักษาโรคที่ยังคงพบเห็นได้บ่อย ๆ ได้แก่ การใช้สมุนไพรพื้นบ้านและใช้เทคนิคพิเศษร่วมกับสมุนไพร เช่น การนวด ประคบ เข้าเผือกไม้ไฟ การจับเส้น เป็นต้น มีการใช้คาถาอาคมและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น มีดหมอ สายสิญจน์ ไม้เท้า ข้าวเสก มีการทำบุญสะเดาะเคราะห์ เช่น การทำสังฆทาน การฟังสวดภาณยักษ์ การเช่นสรวงบูชาภูตผี หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น พระราหู เจ้าแม่ หรือเทพต่าง ๆ รวมทั้งเจ้าป่า เจ้าเขา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่แต่ละชุมชนนับถือ และการทรงเจ้าเข้าผี เพื่อการรักษาหรือเสี่ยงทายซึ่งทำในรูปแบบที่แตกต่างกันไปตามพื้นที่ (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547)

3. ความสำคัญของภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทย

ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทยอาจไม่ใช่ทางออกในการแก้ปัญหาสุขภาพได้ทั้งหมด แต่สามารถเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งที่เสริมส่วนที่ขาดให้กับการแพทย์กระแสหลัก รวมทั้งเป็นทางเลือกให้กับผู้ป่วยที่มีฐานความเชื่อของตนที่แตกต่างจากความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์ได้ใช้ในการดูแลสุขภาพของตน ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทยมีความสำคัญควรค่าแก่การศึกษาและพัฒนาด้วยเหตุผล 3 ประการ ดังนี้

3.1 ภูมิปัญญาทางการแพทย์พื้นบ้านเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ว่าด้านอาหาร เครื่องแต่งกาย การทำมาหากิน หรือด้านสุขภาพ เกิดขึ้นจากปัญหาพื้นฐานที่คนในพื้นที่หนึ่งเผชิญอยู่ ทำให้จำเป็นต้องคิดค้นวิธีการจัดการกับปัญหานั้น และมีการถ่ายทอดพัฒนาสืบต่อกันมา อย่างเป็นแบบแผนสอดคล้องกับวิถีชีวิต สภาพแวดล้อม วัฒนธรรมสังคมนั้น ๆ นับเป็น

สิ่งสำคัญที่มีคุณค่า ทำให้สังคมมีเอกลักษณ์มีความเป็นตัวของตัวเองจนเป็นที่ภาคภูมิใจ การดำรงรักษาและพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสุขภาพจึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็น และเป็นประโยชน์ต่อคนไทย

3.2 ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านเป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพของผู้ป่วย

ความหลากหลายของวิธีการดูแลสุขภาพหรือการแพทย์พหุลักษณะ (Medical pluralism) เป็นแนวคิดที่สำคัญอย่างหนึ่งทางมานุษยวิทยาการแพทย์ที่เป็นผลสืบเนื่องจากการเห็นว่า วิธีการดูแลสุขภาพเป็นผลผลิตทางวัฒนธรรม และเนื่องจากคนมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคมจึงควรจะมีวิธีการที่หลากหลายไว้เพื่อแก้ปัญหาสุขภาพด้วย เมื่อพิจารณาในประเด็นสิทธิผู้ป่วยก็พบว่า เป็นสิทธิอันชอบธรรมของผู้ป่วยที่จะเลือกวิธีการรักษาที่เห็นว่าเหมาะสมกับตนและไม่สร้างความเดือดร้อนเสียหายให้กับผู้ใด ด้วยเหตุนี้ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านอันเป็นวิธีการดูแลสุขภาพที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตคนไทยและใช้ปฏิบัติสืบต่อกันมายาวนานแต่ละพื้นที่จึงเป็นวิธีการดูแลสุขภาพที่ควรค่าแก่การส่งเสริมให้เป็นอีกวิธีการหนึ่งในการดูแลสุขภาพของคนไทย

3.3 ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านเป็นทรัพยากรที่สำคัญของวิทยาศาสตร์การแพทย์

ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านนอกจากมีคุณค่าต่อการดูแลสุขภาพของคนไทยแต่ละพื้นที่กันแล้ว ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านยังถือเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญของนักวิทยาศาสตร์ไทยที่ใช้เป็นพื้นฐานของการพัฒนาวิทยาศาสตร์การแพทย์โดยเฉพาะการพัฒนายาสมุนไพร เนื่องจากองค์ความรู้และประสบการณ์ในการใช้สมุนไพรรักษาโรคของคนในแต่ละท้องถิ่น ถือเป็นข้อมูลพื้นฐานที่มีคุณค่ามากที่ช่วยให้นักวิทยาศาสตร์ตัดสินใจว่าจะเลือกศึกษาวิจัยพืชชนิดใด และกำหนดว่าจะวิจัยไปในทิศทางใด ดังนั้นภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทยจึงเป็นสิ่งที่มีความค่าสมควรสนับสนุนให้มีการศึกษาอย่างเป็นระบบและรอบด้าน เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อคนไทยได้อย่างเป็นรูปธรรม (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, 2547)

4. ความเชื่อพื้นฐานของภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านไทย

ภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับความคิดและความเชื่อพื้นฐานของคนในพื้นที่ ความคิดและความเชื่อพื้นฐานหลัก ๆ ของสังคมไทยในแต่ละท้องถิ่นมีส่วนกำหนดรูปแบบและวิธีการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านของไทย นั่นคือความเชื่อในเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ และความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนา

4.1 ความเชื่อในเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ

4.1.1 ความเชื่อเรื่องผีกับสุขภาพและการเจ็บป่วย ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจลึกลับ ผี หรือที่เรียกรวม ๆ ว่าไสยศาสตร์นั้น เป็นความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมมนุษย์ทุกแห่งมาตั้งแต่อดีต ในสังคมไทยความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อที่มีอิทธิพลครอบคลุมอยู่ในทุกพื้นที่ของสังคมไทย มีความแตกต่างกันไปบ้างเล็กน้อยตามสภาพวิถีชีวิตสิ่งแวดล้อมที่เฉพาะของตน ความเชื่อเรื่องผีในด้านหนึ่งมีบทบาทเป็นเครื่องมือทางสังคมกำกับให้สมาชิกของชุมชนปฏิบัติตามจารีตประเพณีหรือกฎเกณฑ์ของสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ผู้ที่ฝ่าฝืนจารีตเหล่านี้อาจถูกลงโทษจากผี ซึ่งผลจากการลงโทษหลาย ๆ กรณีเกี่ยวข้องกับสุขภาพ โดยเป็นสาเหตุของการป่วย และเชื่อมโยงไปถึงวิธีการรักษาว่าจะต้องให้การรักษาอาการป่วยนั้นอย่างไร ความเชื่อเรื่องผีและอำนาจเหนือธรรมชาติได้รับการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกันไปตาม สภาพความแตกต่างของแต่ละพื้นที่ ส่งผลให้วิธีการจัดการเกี่ยวกับสุขภาพที่สืบเนื่องกับความเชื่อนี้แตกต่างกันไปด้วย

4.1.2 ความเชื่อเรื่องขวัญกับสุขภาพและการเจ็บป่วย ความเชื่อเรื่องขวัญเป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่สำคัญสืบเนื่องอยู่กับชีวิตของคน ในภูมิภาคนี้มาตั้งแต่ก่อนที่จะรับพุทธศาสนา แม้ขวัญเป็นสิ่งที่ไม่เห็นสัมผัสไม่ได้ แต่ก็เชื่อว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับทุกคนและเป็นศูนย์รวมชีวิต ความเชื่อเรื่องขวัญแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละท้องถิ่น แต่โดยรวม ๆ แล้วเชื่อกันว่าขวัญมีอยู่กับทุกคน สามารถเจริญเติบโตและพัฒนาขึ้นได้ตามตัวคนที่เป็นเจ้าของขวัญ เชื่อกันว่าถ้าขวัญอยู่กับตัวของผู้นั้นก็จะมีสุขภาพกายสบายใจ ไม่เจ็บป่วยไม่ไข้ ถ้าขวัญหนีหายไปอาจเกิดอันตรายขึ้นกับคนผู้นั้น เพื่อให้คนผู้นั้นมีความสุข ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บและอันตรายต่าง ๆ ทุกกระยะของชีวิตตั้งแต่แรกเกิดจนเข้าสู่วัยชรา พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมักจะเกี่ยวข้องอยู่กับขวัญด้วย ไม่ว่าจะเป็นการทำขวัญ สูขวัญ หรือรับขวัญ เช่น การทำขวัญแรกเกิด ทำขวัญเดือน โคนจุก บวชนาค เป็นต้น

4.1.3 ความเชื่อเรื่องดวงชะตาต่อสุขภาพและการเจ็บป่วย นอกจากความเชื่อในเรื่องผีและขวัญแล้ว ความเชื่อในอิทธิพลของดวงดาวหรือฤกษ์ยามเป็นอีกคติหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้าน ภายใต้ความเชื่อนี้เห็นว่าความเป็นไปในชีวิตของคนเราจะสัมพันธ์อยู่กับตำแหน่งและการโคจรของดวงดาวในจักรวาลด้วย ทำให้การเจ็บป่วยถูกมองว่าเกิดจากดวงชะตาหรืออิทธิพลของดวงดาวด้วย เมื่อเจ็บป่วยด้วยเหตุผลนี้ชาวบ้านจะไปพึ่งผู้เชี่ยวชาญในการตรวจฤกษ์ยาม เพื่อหาสาเหตุของการเจ็บป่วย วิธีการแก้ไข ป้องกันหรือผ่อนปรนให้ผลร้ายที่จะเกิดขึ้นน้อยลง รวมทั้งช่วยในการหาวิธีการรักษา

4.2 ความเชื่อตามหลักพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาได้ถูกนำเข้ามายังดินแดนสุวรรณภูมิตั้งแต่ก่อนการสถาปนาอาณาจักรไทยขึ้นประมาณพุทธศตวรรษที่ 7-8 หลักความเชื่อทางศาสนาได้รับการเผยแพร่ออกสู่ประชาชนผ่านทางศิลปะ ปฏิมากรรม รวมทั้งนิยายเรื่องเล่าที่สื่อถึงชาวบ้านได้ดี ความเชื่อในพุทธศาสนาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนไทยร่วมกับความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีอยู่แต่เดิม

4.2.1 พุทธศาสนากับความเชื่อและการปฏิบัติเกี่ยวกับสุขภาพ การที่คิดความเชื่อของพุทธศาสนาได้แทรกอยู่ในทุก ๆ ส่วนของชีวิตคนไทยมาตั้งแต่อดีต จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเข้ามาเกี่ยวข้องกับดูแลสุขภาพและรักษาผู้ป่วย ซึ่งเป็นปัญหาพื้นฐานของมนุษย์ พุทธศาสนาเกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาการแพทย์พื้นบ้านตั้งแต่การกำหนดความหมาย และการรับรู้เกี่ยวกับชีวิตปกติประจำวัน ไปจนถึงการรับรู้สาเหตุ และการปฏิบัติต่อความเจ็บป่วย ตลอดไปจนกระทั่งถึงความตาย พุทธศาสนามองว่าการเจ็บป่วยเป็นเรื่องธรรมดาของชีวิตเป็นเรื่องธรรมชาติ ขณะเดียวกันก็เป็นความทุกข์ที่ต้องกำจัด และต้องช่วยกันดูแลเยียวยาผู้ป่วยให้หายโดยเร็วเพื่อความสะดวกในการปฏิบัติธรรม ส่วนสาเหตุของการเจ็บป่วยพุทธศาสนาเห็นว่าเป็นผลมาจากการกระทำหรือกรรมที่ได้ทำมาในอดีต สำหรับการรักษาผู้ป่วยพุทธศาสนายินดีให้ใช้ทุกวิธีที่ไม่ขัดกับแนวทางมรรคมีองค์ 8 (เช่น ต้องไม่มีการฆ่าสัตว์มาเพื่อรักษาโรค ไม่ลักทรัพย์ หรือใช้ยาที่ลดประสิทธิภาพของสติสัมปชัญญะ เป็นต้น) รวมถึงการสร้างกุศลกรรมใหม่ให้เกิดขึ้นด้วยการทำบุญ และหากรักษาไม่หายต้องเสียชีวิตไปก็ถือว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ อาจถือว่าเป็นกรรม หรือการหมกกรรมหรือสิ้นบุญ ความเชื่อด้านการรักษาโรคที่สืบเนื่องกับพุทธศาสนา เช่น การอธิษฐานขอพรจากพระพุทธรูป การสวดภาณยักษ์ การทำบุญสะเดาะเคราะห์ต่อชะตาชีวิต การนอนโลง หรือทำเครื่องรางของขลัง รวมทั้งการนำพิธีกรรมหรือสัญลักษณ์ของพุทธศาสนาไปประกอบวิธีการรักษาอื่น ๆ เพื่อการเยียวยาผู้ป่วยที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและความคิด ความเชื่อพื้นฐานของคนในชุมชนนั้นเกิดการรักษาพื้นบ้านที่แตกต่างกันไปตามท้องถิ่น

4.2.2 พุทธศาสนากับการรักษาของหมอพื้นบ้าน วิธีการดูแลรักษาผู้ป่วยของหมอพื้นบ้าน ตั้งแต่การตรวจวินิจฉัย การซักประวัติ คำอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุของโรค เทคนิคที่ใช้รักษา คำอธิบายผลการรักษาว่าทำไมจึงหายหรือไม่หาย ล้วนได้รับอิทธิพลจากความคิดความเชื่อของพุทธศาสนาด้วยไม่มากนักน้อย ก่อนการตรวจและวินิจฉัยโรค หมอพื้นบ้านจะต้องทำพิธีบูชาครูที่เริ่มด้วยการสวดสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยก่อน การซักประวัติก็อาจรวมไปถึงการกระทำในอดีตที่ไปลบหลู่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ บรรพบุรุษ หรือการกระทำบาปกรรมในอดีต เมื่อเริ่มทำการรักษาหมอพื้นบ้านมักจะต้องอิงอยู่กับความเชื่อและเรื่องราวของพุทธศาสนา ขั้นตอนในการเก็บยาสมุนไพร

การเตรียมยา การกินยา ก็จะมีเคล็ดหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องอยู่กับความเชื่อทางพุทธศาสนารวมอยู่ด้วย เช่น ต้องเสกพระเจ้าห้าพระองค์ (นะ โม พุทธ ธา ยะ) ปีกเลวก่อน นำยาไปต้ม ในการนวด การต่อกระดูกก็ต้องมีน้ำมันที่ผ่านการปลุกเสกมาแล้วมาให้กินหรือให้νωดมมีคาถาเป่าประสานกระดูก หลังจากกินยาหายแล้วต้องทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เจ้าของตำรับยา รวมทั้งเจ้ากรรมนายเวรต่าง ๆ และให้ความเคารพต่อหมอที่ทำการรักษาด้วย พุทธศาสนายังมีอิทธิพลมากต่อการควบคุมพฤติกรรม และจริยธรรมของหมอพื้นบ้านให้อยู่ในศีลในธรรมที่เข้มงวดมากกว่าคนทั่วไป ขณะเดียวกันคนในชุมชนก็จะให้ความเคารพเชื่อฟังหมอที่เป็นคนดีมีคุณธรรมซึ่งก็มักได้รับการยกย่องนับถือให้อยู่ในสถานะพิเศษในสังคม กล่าวได้ว่าพุทธศาสนาได้เข้ามาเป็นความเชื่อพื้นฐานที่กำกับหมอพื้นบ้านและคนในชุมชนอยู่ในแทบทุกระบวนการรักษา

กล่าวโดยสรุป ความคิดความเชื่อเกี่ยวกับผี ขวัญ และดวงดาวหรือ โชคชะตาที่มีมาแต่เดิม ประสานกลมกลืนได้เป็นอย่างดีกับหลักความเชื่อของพุทธศาสนา การอธิบายสาเหตุที่มาของความยุ่งยากที่เข้ามาในชีวิต หรือความเจ็บป่วย และขั้นตอนของการรักษาในอดีตไม่ว่าจะใช้ รากไม้ สมุนไพร การนวด จะมีพิธีกรรมที่มาจากความเชื่อพื้นฐานเหล่านี้รวมอยู่ด้วย เช่น มีการบูชาครู เป่า น้ำมันต์ เสกคาถาก่อนฝนยาหรือทายาให้ผู้ป่วย เพราะไม่ได้คิดว่าการป่วยเป็นเรื่องทางกายเพียงอย่างเดียวหากแต่สัมพันธ์กับโลกและชีวิตในมิติอื่น ๆ อีกด้วย (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, 2547)

แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อกับการดูแลสุขภาพ

1. ความหมายของความเชื่อ

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช (2547) ได้รวบรวมความหมายเกี่ยวกับความเชื่อของนักวิชาการไว้ ดังนี้

รุ่งอรุณ ทิมชุนหเสถียร (2518) กล่าวว่า ความเชื่อ คือ การยอมรับนับถือหรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งที่มีตัวตนหรือไม่มีก็ตาม การยอมรับนับถือนี้อาจมีหลักฐานเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้ หรืออาจไม่มีหลักฐานพิสูจน์ที่จะนำมาพิสูจน์ให้เห็นจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นก็ได้ ความเชื่อที่เกิดขึ้นในสมัยใดก็ย่อมเหมาะสมกับสมัยนั้น ๆ หรือความเชื่อที่เกิดขึ้นในสังคมใดก็ย่อมเหมาะสมกับสังคมนั้น

อุทัย หิรัญโต (2526) กล่าวว่า ความเชื่อ คือ การยอมรับข้อเสนอ (Statement) อย่างใดอย่างหนึ่งว่าเป็นความจริง การยอมรับเช่นนี้อาจจะเกิดขึ้นได้จากสติปัญญา เหตุผล หรือความศรัทธาโดยไม่มีเหตุผลก็ได้ ความเชื่ออาจเกิดขึ้นได้จากสาเหตุหลายอย่าง เช่น การพบเห็นด้วยตนเอง การพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์และอาจเกิดโดยเชื่ออย่างงมงายก็ได้

กึ่งแก้ว อรรถาธิบาย (2527 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547) กล่าวว่า ความเชื่อ คือ กระบวนการแสวงหาคำตอบในสิ่งที่ตนไม่รู้ โดยการเดาหรือเปรียบเทียบกับสิ่งที่ตนเคยรู้มาก่อน หรือเดาตามเรื่องราวที่เคยมีผู้เล่าไว้ก่อน บางครั้งความเชื่อจึงดูเหมือนไร้เหตุผล บางครั้งก็ดูเป็นเหตุเป็นผลน่าเชื่อถือและบางครั้งในความไร้เหตุผลนั้น มนุษย์ก็ยังไม่สามารถแสวงหาคำตอบที่ดีกว่าได้ จึงยังคงต้องเชื่อต่อไป

Borhek and Curtis (1975 อ้างถึงใน มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547) กล่าวว่า ความเชื่อ คือ ความสัมพันธ์ของชุดความคิดที่เกิดจากการเรียนรู้และเป็นความคิดร่วมกันของคนในสังคม

นันทา ขุนภักดี (อ้างถึงใน เกษวรินทร์ ไชยแก้ว, 2541) ได้กล่าวถึง ความหมายของความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อ หมายถึง สภาพที่บุคคลให้ความมั่นใจ เห็นคล้อยตาม และพร้อมที่จะปฏิบัติตามสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วนำไปถ่ายทอดให้บุคคลอื่น ได้ทราบเพื่อต้องการให้เกิดความมั่นใจเห็นคล้อยตามและปฏิบัติตามด้วยโดยไม่คำนึงว่า ความเชื่อนั้น ๆ จะมีเหตุผลที่สามารถพิสูจน์ได้หรือไม่ก็ตาม

นอกจากนี้ ขนิษฐา จิตชินะกุล (2545) ได้กล่าวถึงเกี่ยวกับความหมายของความเชื่อไว้ในทำนองเดียวกันว่า การที่มนุษย์ยอมรับหรือเกิดการยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นเครื่องมือยึดเหนี่ยวทางจิตให้เกิดความรู้สึกรอบอุ้ม ปลอดภัยและมั่นคงในชีวิตนั้นอาจมีเหตุผล ที่เพียงพอต่อการยอมรับหรือไม่ก็ได้ และเมื่อมนุษย์เกิดการยอมรับในเรื่องใดเรื่องหนึ่งแล้วก็จะมีการแสดงออกไม่ว่าจะทางกายหรือทางใจซึ่งการยอมรับนับถือนี้อาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความเชื่อ นั่นเอง

กล่าวโดยสรุป ความเชื่อจึงหมายความว่า การยอมรับนับถือหรือยึดมั่นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทั้งที่มีตัวตนและไม่มีตัวตน จะพิสูจน์ได้หรือไม่ก็ตามของบุคคลที่ได้จากการรับรู้และเรียนรู้ร่วมกันในสังคม และถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนกลายเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมของสังคมที่เหมาะสมกับสังคมยุคสมัยนั้น ๆ

ความเชื่อ ถือเป็นวัฒนธรรมพื้นฐานประเภทหนึ่งที่จัดอยู่ในกลุ่มวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ซึ่งสุริวงษ์ พงศ์ไพบูลย์ (2529 อ้างถึงใน กิตติ ดันไทย, 2550) ได้กล่าวไว้ว่า ความเชื่อมีอิทธิพลต่อแนวความคิดและพฤติกรรมของชาวบ้านกลุ่มนั้น ๆ อย่างลึกซึ้ง เพราะการสืบทอดความเชื่อมีการปลูกฝังสืบทอดกันมาหลายชั่วคน ผู้ให้การสืบทอดล้วนแต่ยึดถือปฏิบัติให้ประจักษ์ชัดเป็นต้นแบบอย่างกว้างขวางและมั่นคงและล้วนมีเจตนาที่จะปลูกฝังให้ผู้สืบสันดานเจริญรอยอย่างเคร่งครัด มักถือเป็นเงื่อนไขในการอยู่ร่วมกัน ผู้ปฏิบัติตามย่อมเป็นที่ยอมรับของคณาญาติและสังคม ส่วนผู้ฝ่าฝืนย่อมไม่เป็นที่พึงปรารถนา การปลูกฝังความเชื่อล้วนมีขึ้นนับแต่วินาทีแรกที่

ผู้สืบทอดเริ่มเป็นสมาชิกใหม่ของสังคมนั้น ๆ การบ่มเพาะจึงมีลักษณะเป็นการตัดแต่งไม่อ่อนโยนให้ค่อยปรับเปลี่ยนตามและเพิ่มพูนจนกลายเป็นผู้สืบสันดานให้แก่คนรุ่นต่อ ๆ ไป

ความเชื่อเกิดจากความกลัวและความไม่รู้เป็นสำคัญ ถ้ามีเรื่องใดที่ยังไม่รู้หรือยังไม่ปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดเรื่องนั้นย่อมเป็นที่อยากรู้อยากเห็น การค้นหาคำตอบในเรื่องที่ยังไม่รู้ไม่ปรากฏให้เห็นชัดเจน ก็จะใช้วิหิตาคาโดยอาจจะอาศัยเปรียบเทียบกับสิ่งที่ตนเคยรู้มาก่อนหรือไม่ก็เดาจากเรื่องราวที่เคยมีผู้เล่าไว้ก่อน และเมื่อมีสิ่งนั้นมาสอดคล้องกับความรู้สึกดั้งเดิมที่เคยมีอยู่ก็จะตกลงใจเชื่อในทันที (ขนิษฐา จิตชินะกุล, 2545)

2. ประเภทของความเชื่อ

ความเชื่อสามารถจัดแบ่งได้หลายวิธี โดยนักวิชาการในสาขาที่เกี่ยวข้องได้จัดแบ่งและจัดจำแนกประเภทของความเชื่อตามสาเหตุการเกิดของความเชื่อ โดยอาศัยกระบวนการสร้างทางสังคมเป็นแนวทางร่วมในการพิจารณา ดังนี้

2.1 ความเชื่อในสิ่งปรากฏอยู่จริง เช่น เชื่อว่าพระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออก และตกทางทิศตะวันตก เชื่อว่าน้ำทะเลมีรสเค็ม หรือหินเป็นวัตถุที่มีความแข็งแรงทนทาน เป็นต้น

2.2 ความเชื่อขั้นพื้นฐานของบุคคล เป็นความเชื่อส่วนตัวของบุคคลที่ได้จากการรับรู้และเรียนรู้จากประสบการณ์ของตัวเอง สามารถแบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ

2.1.1 ความเชื่อพื้นฐานที่เกิดจากประสบการณ์ตรง

2.2.2 ความเชื่อพื้นฐานที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนพบปะสังสรรค์

2.3 ความเชื่อแบบประเพณี เป็นแบบแผนความเชื่อในระดับสังคมที่สืบทอดกันมา เป็นประเพณีและเป็นบรรทัดฐานที่ยึดถือปฏิบัติ หากละเมิดหรือละเลยการประพฤติปฏิบัติจะถูกกลงโทษจากสังคม เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับผีและอำนาจเหนือธรรมชาติเกี่ยวกับป่า ภูเขาและแม่น้ำ เป็นต้น

2.4 ความเชื่อแบบเป็นทางการ เป็นความเชื่อที่ได้รับการพัฒนาตามลำดับขั้นตอน มีหลักฐานที่มาของความเชื่อมีวิธีการและกลไกในการจัดการความเชื่อที่ซับซ้อน มีความเป็นเอกลักษณ์ที่ได้รับการพิสูจน์ให้เห็นถึงความเป็นเหตุเป็นผลและอธิบายในสิ่งที่คนสงสัยได้อย่างแจ่มชัด เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับสุกัลักษณะนิสัย ความเชื่อเรื่องประชาธิปไตย เป็นต้น (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547)

เสวลัทธิ อนันตศาสน์ (2529 อ้างถึงใน เกษวรินทร์ ไชยแก้ว, 2541) ได้แบ่งประเภทของความเชื่อออกเป็น 2 ประเภท สรุปได้ดังนี้

1) ความเชื่อทั่วไป หรือความเชื่อธรรมดา เช่น เชื่อว่ามีนรก สวรรค์ เทวดา เชื่อว่าฟ้าแดงจะถูกกั๊ก ฟ้ารุ่งจะถูกปลา เป็นต้น

2) ความเชื่อที่แขวงไว้ด้วยความกลัว หรือความเชื่อทางไสยศาสตร์ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับเวทมนต์ คาถาอาคม เครื่องรางของขลัง เป็นต้น

ความเชื่อทั้งสองประเภทนี้สามารถแบ่งเป็นชนิดย่อย ๆ ได้ดังนี้

1) ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ธรรมชาติ

2) ความเชื่อเกี่ยวกับยากลางบ้าน

3) ความเชื่อโหราศาสตร์

4) ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ ยาม นิमित ผืน

5) ความเชื่อทางไสยศาสตร์

6) ความเชื่อลักษณะคนและสัตว์

7) ความเชื่อเนื่องมาแต่ศาสนา

8) ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากิน

9) ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณี

นอกจากนี้ ขนิษฐา จิตชินะกุล (2545) ได้สรุปประเภทความเชื่อในสังคมไทยจากแนวคิดของนักวิชาการไว้ ดังนี้

1) ความเชื่อเรื่องบุคคล

2) ความเชื่อเรื่องผีसाงเทวดา

3) ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์และเครื่องรางของขลัง

4) ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์

5) ความเชื่อเรื่องความฝันและการทำนายฝัน

6) ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์

7) ความเชื่อเรื่องยากลางบ้าน

3. ความสำคัญของความเชื่อ

ความเชื่อเป็นสิ่งที่มีความหมาย มีบทบาทหน้าที่และความสำคัญต่อบุคคลและสังคมทั้งในระดับจุลภาค และระดับมหภาคหลายประการ นอกจากนั้นผลที่เกิดจากการศึกษาเรื่องราวของความเชื่อยังสามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นแผนการทำงานเพื่อการพัฒนาต่อไปได้ ดังนี้

- 3.1 ความสำคัญของความเชื่อที่มีต่อบุคคล
  - 3.1.1 ความเชื่อช่วยตอบสนองต่อความไม่รู้และความกลัวของบุคคล
  - 3.1.2 ความเชื่อนำมาซึ่งการแสดงออกทางพฤติกรรมของบุคคล
- 3.2 ความสำคัญของความเชื่อที่มีต่อสังคม
  - 3.2.1 ความเชื่อก่อให้เกิดกลุ่มทางสังคม
  - 3.2.2 ความเชื่อก่อให้เกิดการจัดระเบียบทางสังคม
  - 3.2.3 ความเชื่อก่อให้เกิดพิธีกรรมและประเพณี

4. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อ

- 4.1 ปัจจัยทางด้านจิตวิทยา (Psychological factors)
  - 4.1.1 การรับรู้ (Perception) การรับรู้เป็นกระบวนการแปลความจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 ของมนุษย์ อันได้แก่ สิ่งที่เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้ลิ้มรสและรู้สึกสัมผัส
  - 4.1.2 การเรียนรู้ (Learning) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงที่พึงปรารถนาอันเป็นผลมาจากประสบการณ์ การรับรู้ การฝึกหัด และการปฏิบัติ ภายใต้สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติและบริบททางสังคมวัฒนธรรม
- 4.2 ปัจจัยทางด้านสังคมวัฒนธรรม (Socio-cultural factors)
  - 4.2.1 การขัดเกลาทางสังคม (Socialization) เป็นกระบวนการทางสังคมที่สัมพันธ์กับจิตวิทยาการรับรู้และเรียนรู้ มีวัตถุประสงค์เพื่อถ่ายทอดความรู้ แนวคิด ความเชื่อ พัฒนาบุคลิกภาพ ระเบียบกฎเกณฑ์ ขนบธรรมเนียม ประเพณีของสังคมและวัฒนธรรม เพื่อให้บุคคลสามารถปฏิบัติตัวให้เข้ากับสังคมและเป็นสมาชิกที่สมบูรณ์ของสังคม
  - 4.2.2 การควบคุมทางสังคม (Social control) เป็นวิธีการควบคุมความประพฤติของสมาชิกในสังคมให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานหรือความต้องการของสังคมโดยรวม เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุข
  - 4.2.3 การปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Social interaction) เป็นกระบวนการทางสังคมอย่างหนึ่งที่บุคคลหรือกลุ่มคนติดต่อสัมพันธ์กัน โดยผ่านกระบวนการติดต่อสื่อสารและระบบสัญลักษณ์ ทำให้เกิดการถ่ายทอดแนวคิด การเรียนรู้และการเลียนแบบการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม มีความสัมพันธ์กับการขัดเกลาทางสังคมและการควบคุมทางสังคมร่วมด้วย
  - 4.2.4 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม (Social and Cultural change) ความเชื่อสามารถเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมได้ ในทางกลับกันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมก็มีผลต่อความเชื่อเช่นเดียวกัน

4.3 ปัจจัยทางด้านบุคคล (Individual factors)

4.3.1 ศาสนา การนับถือศาสนามีอิทธิพลต่อการกำหนดความเชื่อและความคิดของบุคคล เมื่อบุคคลเลือนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นหลักธรรมประจำใจ ย่อมมีแนวทางการปฏิบัติ การประกอบพิธีกรรมและวิถีการดำเนินชีวิตจึงเป็นไปตามลักษณะความเชื่อของศาสนา

4.3.2 อายุ ความแตกต่างของอายุมีผลต่อความเชื่อของบุคคล

4.3.3 เพศ ความแตกต่างทางเพศมีผลต่อระดับความเชื่อที่แตกต่างกัน

4.3.4 อาชีพ การประกอบอาชีพแต่ละประเภทของบุคคลต่างมีความเชื่อแฝงอยู่ ซึ่งเป็นแนวทางในการกำหนดวิถีปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเจริญรุ่งเรืองและประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพนั้น (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช, 2547)

5. ความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรคและวิธีการดูแลสุขภาพ

5.1 ความเชื่อแบบอำนาจเหนือธรรมชาติและวิธีการดูแลสุขภาพ

การดูแลสุขภาพแบบอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นแนวทางการจัดการความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้น โดยมีคำอธิบายสาเหตุของความเจ็บป่วยว่าเกิดจากสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นและไม่สามารถอธิบายได้ตามหลักวิทยาศาสตร์

5.1.1 ความเชื่อแบบอำนาจเหนือธรรมชาติเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรค

1) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการกระทำของผี คนไทยมีความเชื่อพื้นฐานที่ผูกพันกับผีมาโดยตลอด โดยเชื่อว่าสิ่งแวดลอมรอบตัวมีทั้งสิ่งที่มีอำนาจที่มองไม่เห็นตัวตนสิงสถิตอยู่และสามารถให้ทั้งคุณและโทษแก่มนุษย์ได้ หากมีพฤติกรรมการแสดงออกที่ล่วงละเมิด ผ่าฝืนก้าวร้าวหรือรบกวนทำให้ผีโกรธก็จะได้รับการตอบสนองด้วยการทำให้เจ็บป่วยหรือมีอันเป็นไปถึงแก่ชีวิต

2) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเวทมนตร์และคุณไสย ความเจ็บป่วยบางอย่างเชื่อว่าเกิดจากการถูกกระทำด้วยไสยศาสตร์ หรือถูกผู้อื่นใช้เวทมนตร์ทำร้าย ความเชื่อเรื่องคุณไสยหรือมนต์ดำเป็นสิ่งที่น่าเกรงกลัวมาก เพราะนอกจากจะทำให้เกิดความเจ็บป่วยแล้วยังสามารถทำให้ถึงแก่ชีวิตได้ โดยที่ไม่สามารถรักษาหรือแก้คุณไสยเหล่านั้นได้ด้วยวิธีอื่นใด นอกจากให้หมอผีที่เชี่ยวชาญการแก้คุณไสยมาทำพิธีเอาสิ่งที่ถูกเสกเข้าไปในร่างกายออกมา

3) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากขวัญ ขวัญหมายถึงวิญญาณหรือพลังแห่งชีวิตที่อยู่ในร่างกายของมนุษย์ ทำให้ร่างกายของมนุษย์แข็งแรงและเจริญเติบโต ขวัญต้องอยู่กับเจ้าของร่างเพื่อความสมบูรณ์แห่งความเป็นมนุษย์ อย่างไรก็ตามขวัญหรือพลังชีวิตดังกล่าวนี้อาจถูกทำร้ายหรือถูกแทนที่ด้วยอำนาจลึกลับจากภายนอก ทำให้ขวัญออกจากร่างกายและทำให้มนุษย์ขาดพลัง

ในการดำเนินชีวิตชั่วคราว อาการแสดงของการขาดพลังดังกล่าวนี้แสดงออกในรูปแบบของความเจ็บป่วยและการตาย โดยขวัญสามารถออกจากร่างกายได้ 3 กรณี คือ ขวัญหนีไปเที่ยว ขวัญออกจากร่างกายเพราะตกใจอย่างรุนแรง และขวัญถูกผีรบกวนทำให้หนีไป

4) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเคราะห์หรือ โชคชะตา ความเจ็บป่วยบางครั้งเชื่อว่าเกิดขึ้นเพราะชะตาตกหรือมีเคราะห์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับระยะเวลาตกฟากของระบบดวงดาวในสุริยจักรวาล ซึ่งมีอิทธิพลต่อการกำหนดชะตาชีวิตมนุษย์ในแต่ละช่วง ที่รุนแรงที่สุดคือชะตาขาด เชื่อว่าผู้ที่ชะตาขาดมีโอกาสเกิดความเจ็บป่วยที่สาหัสและอาจนำไปสู่การเสียชีวิต การมีเคราะห์มักเชื่อมโยงกับดวงชะตา หากบุคคลอยู่ในช่วงที่มีเคราะห์ประจวบกับดวงชะตาตกในเวลาเดียวกัน บุคคลนั้นจะตกอยู่ในภาวะเสี่ยงต่ออำนาจเหนือธรรมชาติต่าง ๆ ที่อาจมากระทำให้เจ็บป่วยได้

5) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการละเมิดขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม การทำผิดต่อกฎเกณฑ์และระเบียบของสังคมที่ได้กำหนดขึ้นเป็นบรรทัดฐานให้คนในสังคมปฏิบัติ การละเมิดต่อกฎเกณฑ์ดังกล่าวบางสังคมถือว่าเป็นการผิดศีล ซึ่งสามารถก่อให้เกิดความเสียหายในชีวิตและทรัพย์สิน รวมไปถึงสุขภาพด้วย

6) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากที่ตั้งของภูมิศาสตร์ ในกรณีนี้เป็นความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเรื่องฮวงจุ้ยและมงคลทิศ การตั้งบ้านเรือนที่ผิดหลักภูมิศาสตร์เป็นสาเหตุหนึ่งก่อให้เกิดปัญหาตามมา โดยเฉพาะปัญหาด้านสุขภาพและความเจ็บป่วยของคนในครอบครัว นอกจากนี้ที่ตั้งและทำเลทางภูมิศาสตร์ยังเชื่อมโยงไปถึงการจัดสรรพื้นที่ในชีวิตประจำวัน เช่น ทิศทางในการนอน ทิศทางในการประดิษฐานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ รวมทั้งการตั้งศาลพระภูมิ เป็นต้น ซึ่งหากกระทำผิดหลักการของความเชื่ออาจทำให้มีอันเป็นไป หรือเกิดความเจ็บป่วยต่าง ๆ ขึ้นได้

5.1.2 วิธีการดูแลสุขภาพแบบอำนาจเหนือธรรมชาติ

กระบวนการและวิธีการดูแลสุขภาพและความเจ็บป่วยแบบไสยศาสตร์ มีกระบวนการในการรักษาดังนี้

1) การวินิจฉัยสาเหตุของความเจ็บป่วย ผู้ให้การวินิจฉัยอาศัยอำนาจของผีหรือสิ่งเหนือธรรมชาติในการบอกชี้สาเหตุของความเจ็บป่วย โดยผ่านพิธีกรรมท่องคำสวดหรือการกล่าวบนบานส่วนใหญ่นิยมใช้การทำนาย บางรายก็พิจารณาเอาจากความฝันของหมอพื้นบ้านหรืออาจประกอบพิธีกรรมเข้าทรงเพื่อพูดคุยหรือปรึกษากับวิญญาณ เพื่อหาสาเหตุที่ก่อให้เกิดความเจ็บป่วยโดยให้คำอธิบายที่เชื่อมโยงทั้งมิติทางสังคม จิตใจ ศีลธรรม และความโชคร้ายต่าง ๆ นอกจากนั้นยังเชื่อมโยงมิติทางวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับสังคมและอำนาจเหนือธรรมชาติร่วม

ด้วย เมื่อได้สาเหตุของการเจ็บป่วย ผู้ให้การวินิจฉัยก็จะแนะนำผู้ป่วยให้ประกอบพิธีกรรมรักษาอย่างเหมาะสมต่อไป

2) กระบวนการและพิธีกรรมในการรักษา แบบแผนในการรักษาและความเจ็บป่วยแบบไสยศาสตร์ ส่วนมากใช้การประกอบพิธีกรรมเป็นสำคัญ โดยปฏิบัติเพื่อภาวนา ขอร้อง อ้อนวอน หรือบอกกล่าวให้อำนาจเหนือธรรมชาตินั้นได้รับทราบและเห็นใจให้ความช่วยเหลือ หรืออาจใช้การสังเวยด้วยเครื่องเซ่นต่าง ๆ

5.1.3 ผู้ให้การดูแลรักษาสุขภาพในการแพทย์แบบอำนาจเหนือธรรมชาติ

กลุ่มผู้ให้การรักษาในการแพทย์แบบอำนาจเหนือธรรมชาติแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

1) กลุ่มหมอคนทรง ซึ่งเป็นผู้ทำหน้าที่ไขข้อข้องใจเพื่อหาสาเหตุแห่งการเจ็บป่วย พร้อมทั้งแนะนำวิธีการรักษาหรือการปฏิบัติตัว ซึ่งวิธีการรักษาผู้ป่วยต้องไปแสวงหาเองตามคำแนะนำ

2) กลุ่มหมอสะเดาะเคราะห์ เป็นหมอมือที่ทำหน้าที่แก้ไข้ปัญหาเพื่อให้เกิดความสบายใจหรือมั่นใจ โดยผ่านพิธีกรรม ผู้ทำหน้าที่นี้ ได้แก่ หมอสู่วัณหรือหมอสูด และหมอสะเดาะเคราะห์

3) กลุ่มหมอธรรม หมอผีฟ้า หมอกลุ่มนี้เน้นการหาคำตอบเกี่ยวกับสาเหตุของความเจ็บป่วยด้วยการนั่งทางในและให้การรักษาร่วมด้วย วิธีการรักษา เช่น ถ้าเป็นผีบรรพบุรุษก็จะทำพิธีขอขมาและเซ่นไหว้ หากเป็นผีปอบก็จะทำพิธีเซ่นไหว้ด้วยอาหารดิบ เป็นต้น

4) กลุ่มหมอดำรา หมอกลุ่มนี้เน้นการแสวงหาแนวทางวินิจฉัยและวิธีการรักษาผู้ป่วย ไม่สบายใจ มีเคราะห์ การวินิจฉัยและรักษาจะใช้ตำราเป็นหลักเพื่อหาสาเหตุของการเกิดโรคจากการคำนวณวันเดือนปีเกิดของผู้ป่วย แล้วจึงเปิดตำราเพื่อหาวิธีการแก้ไข สาเหตุของความเจ็บป่วยจะรุนแรงมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับตัวเลขที่คำนวณได้ ซึ่งตำราจะบ่งบอกไว้ว่าตัวเลขนั้นหมายถึงอะไรและมีวิธีการแก้ไขอย่างไร จากนั้นก็จะบอกวิแก้ไข้ให้กับผู้ป่วยแล้วให้ผู้ป่วยนำไปดำเนินการด้วยตัวเอง

5.2 ความเชื่อแบบพื้นบ้านและวิธีการดูแลสุขภาพ

การดูแลสุขภาพแบบแพทย์พื้นบ้านเป็นรูปแบบการดูแลสุขภาพที่สำคัญอย่างหนึ่งที่มีอยู่ในแทบทุกสังคม เป็นกระบวนการในการรักษาโรคแบบประสบการณ์ของชุมชนที่มีการคิดค้น พัฒนา ผ่านการลองผิดลองถูก สังคมและถ่ายทอดกันมาจากบรรพบุรุษตลอดระยะเวลาอันยาวนาน มีความหลากหลายและเป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างกันไปตามแต่ละสังคมวัฒนธรรม และ

กลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งมีวิธีการตรวจวินิจฉัยโรค และการรักษาโรคที่แตกต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่หรือเฉพาะถิ่นตามความเชื่อนั้น ๆ

5.2.1 ความเชื่อแบบพื้นบ้านเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรค

1) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการขาดสมดุลธาตุ การดูแลสุขภาพในกลุ่มนี้เน้นพิจารณาสาเหตุของการเจ็บป่วยว่าเกิดจากสาเหตุความไม่สมดุลของธาตุ 4 ธาตุ ในร่างกายตามทฤษฎีสมดุลธาตุ (Humoral theory) โดยทฤษฎีชาตุมองว่าร่างกายประกอบด้วยธาตุทั้ง 4 คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ เมื่อธาตุในร่างกายทั้งหลายเกิดการแปรปรวน (หย่อน กำเริบ พิการ) ก็จะทำให้เกิดการเจ็บป่วย

2) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ สภาพบรรยากาศหรือภูมิอากาศสามารถทำให้มนุษย์เจ็บป่วยได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม เมื่อถึงช่วงเปลี่ยนแปลงฤดูกาลและอากาศเปลี่ยน อิทธิพลของฤดูกาลและช่วงเวลาย่อมมีผลต่อการปรับตัวของร่างกายเมื่อไม่สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของอากาศในแต่ละช่วงเวลาหรือบางครั้งเปลี่ยนแปลงอย่างกะทันหันก็อาจเกิดการเจ็บป่วยได้เช่นเดียวกัน

3) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการบริโภคอาหารแสลงโรค การกินอาหารที่ไม่ถูกต้องกับธาตุของบุคคล เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการเจ็บป่วยและแพ้อาหาร

4) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากเชื้อโรค ในกรณีนี้เชื่อว่าความเจ็บป่วยเกิดจากร่างกายได้รับสิ่งผิดปกติเข้าในร่างกายผ่านทางลมหายใจ การกิน การหลับนอนและพฤติกรรมเสี่ยงต่าง ๆ เช่น เชื้อขางของการแพทย์ล้านนา กระพัน หละ ที่เกิดในเด็ก เป็นต้น

5) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากการประกอบอาชีพ การทำงานในแต่ละวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชนบทที่ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ความเจ็บไข้ที่เกิดจากความเมื่อยล้าของกล้ามเนื้อที่เกิดจาก การตรวจตราทำงานหนักจากการประกอบอาชีพ จัดเป็นกลุ่มอาการผิดปกติอีกประเภทหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับการฝึกอิริยาบถอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเวลานาน ๆ

6) ความเจ็บป่วยที่เกิดจากอุบัติเหตุ เช่น การถูกของมีคมบาดจากเครื่องมือในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม หรืออุบัติเหตุจากการตกต้นไม้ รดชน รดคว่า ก่อให้เกิดปัญหาสุขภาพ กระดูกหัก พิการ อัมพฤกษ์ อัมพาต ซึ่งเป็นผลมาจากความประมาทขาดความระมัดระวัง

5.2.2 วิธีการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้าน

วิธีการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน เป็นวิธีการดูแลรักษาผู้ป่วยที่ไม่สลับซับซ้อนและแตกต่างกันมากนัก โดยส่วนใหญ่ยังคงยึดถือพิธีกรรมความเชื่อในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นส่วนประกอบหนึ่งในการวินิจฉัยและรักษาอยู่เสมอ ดังนี้

1) พิธีตั้งขันข้าว หรือการตั้งคาย ประสิทธิภาพหรือผลสัมฤทธิ์ทางการรักษาที่จะเกิดขึ้นนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับองค์ความรู้ตามตำราที่ได้รับการถ่ายทอดมาแต่เพียงอย่างเดียวบางครั้งต้องอาศัยอำนาจและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตลอดจนอิทธิฤทธิ์บางประการ อันเป็นผลมาจากบุญบารมีและความเมตตาของครูบาอาจารย์ที่สั่งสอน อบรม ช่วยคลบนันดาลให้การรักษาผ่านพ้นไปด้วยดี พิธีตั้งขันข้าว จึงถูกจัดขึ้นเป็นการไหว้ครูเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ทางการรักษา อีกทั้งเป็นกระบวนการหนึ่ง ที่ช่วยให้เกิดความมั่นใจของหมอและสร้างความเชื่อมั่นต่อผู้รับบริการไปพร้อม ๆ กัน

2) พิธียกครู-บนครู เมื่อผู้ป่วยตั้งขันครูและใส่เครื่องบูชาพร้อมเงินใส่พาน ถวายให้แก่หมอแล้ว หมอจึงเริ่มพิธีโดยนำพานดังกล่าวยกขึ้นบูชาครูอาราธนาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และอ้อนวอนต่อครูบาอาจารย์ผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้เข้ามามีส่วนร่วมในการรักษาและคลบนันดาล การรักษารั้งนี้ผ่านพ้นไปด้วยดีอย่างมีประสิทธิภาพ จากนั้นผู้ป่วยก็จะบนกับครูของหมอผู้ให้การรักษาเพื่อให้คำสัญญาว่าถ้าหายจากการเจ็บป่วยครั้งนี้ จะตอบแทนครูและหมอผู้ให้การรักษา ด้วยสิ่งใด จากนั้นจึงเข้าสู่กระบวนการวินิจฉัยและรักษาต่อไป

3) การวินิจฉัยโรค หมอจะพิจารณาว่าผู้ป่วยนั้นมาด้วยโรคหรือมีอาการอย่างไร ด้วยการซักถามและสังเกตอาการภายนอกที่พอจะสังเกตได้ เช่น ลักษณะความชื้น-แห้งของสีผิว สีตา ลักษณะน้ำมูก การไค้ย่น กลืนปาก สีของลิ้น นอกจากนั้นยังซักถามไปถึงลักษณะความเข้มข้นและสีของปัสสาวะ ความร้อน-เย็น ความถี่-บ่อย ลักษณะอุจจาระ ความถี่-บ่อย ลักษณะสีและเนื้ออุจจาระ หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการสัมผัสเนื้อตัวผู้ป่วยเพื่อใช้เป็นส่วนหนึ่งในการวินิจฉัยโรคหรืออาการ เช่น การตรวจจับชีพจร สัมผัสผิวหนังเพื่อพิจารณาความแห้ง หยิบ ร้อน เย็น อีกทั้งให้ครอบครัวและเครือญาติเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการวินิจฉัย โดยไต่ถามข้อมูลบางประการจากญาติหรือผู้ที่พาผู้ป่วยมา เพราะถือว่าญาติเป็นผู้ป่วยก็รู้อาการดีพอ ๆ กันกับผู้ป่วยที่ครอบคลุมประเด็นของสาเหตุการเจ็บป่วยอื่น ๆ เช่น ลักษณะที่อยู่อาศัย ความสะอาด ความสกปรก การถ่ายเทของอากาศ การสัมผัสและติดต่อกับผู้อื่น ตลอดจนการทำบุญ ทำทาน หรือการละเมิดต่ออำนาจเหนือธรรมชาติอื่น ๆ

4) การรักษา หลังจากหมอวินิจฉัยโรคแล้วก็จะดำเนินกระบวนการรักษา ซึ่งแตกต่างกันไปตามชนิดและอาการที่ปรากฏ โดยส่วนมากนิยมใช้ยาสมุนไพร เช่น ยากิน ยาทา น้ำมันนวด ยาต้ม ยากวาด ซึ่งเป็นยาที่ปรุงขึ้นใช้เอง อย่างไรก็ตามการรักษาแบบพื้นบ้านยังประกอบไปด้วยการผสมผสานคาถาและพิธีกรรมทางไสยศาสตร์เป็นตัวเสริมการรักษาด้วยตัวยาได้ผลยิ่งขึ้น เพื่อเพิ่มความศรัทธาและศักดิ์ ตลอดจนสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่ผู้ป่วยเช่น การรดน้ำมนต์ เข้าญาณ ทำสมาธิ วิปัสสนา สวดมนต์ ไหว้พระ และทำบุญ เป็นต้น

5) การปลงชัน เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการสวมบทบาทของผู้ป่วยเพื่อก้าวข้ามผ่านไปสู่อุสภาวะปกติ ภายหลังจากอาการต่าง ๆ หายไปหรือทุเลาเบาบางลง ผู้ป่วยต้องนำสิ่งที่ให้สัญญาไว้มาตอบแทนแก่ครูบาอาจารย์ของหมอและตัวหมอตตามที่ดีกลงไว้ในขั้นตอนของการบนครุ

5.2.3 ผู้ให้การดูแลสุขภาพในการแพทย์แบบพื้นบ้าน

1) หมอสมุนไพร หมอสมุนไพรมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น เช่น หมอยา หมอไม้ หมอฝนยา หมอดัมยา หมอฮากไม้ เป็นต้น แต่วิธีการรักษาโดยรวมจะเหมือนกันคือใช้สมุนไพรเป็นหลักในการรักษา เนื่องจากหมอพื้นบ้านเชื่อว่าความเจ็บป่วยไม่ได้เกิดจากสาเหตุใดเพียงสาเหตุเดียว ดังนั้นหมอสมุนไพรจำนวนมากจึงมีความรู้เกี่ยวกับเวทมนตร์คาถา การทำนายโชคชะตาควบคู่ไปกับการรักษาด้วย

2) หมอเป่า หมอในกลุ่มนี้จะใช้คาถาอาคมในการรักษาเป็นหลัก เป็นการรักษาโดยการเป่า ซึ่งมีตั้งแต่การเป่าลมธรรมดา เหล้า น้ำหมาก น้ำมันต์ หรือบางครั้งอาจเป็นสมุนไพร หมอประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย

3) หมอกระดูกหรือหมอน้ำมัน หมอในกลุ่มนี้เป็นผู้ให้การรักษาโรคที่เกี่ยวข้องกับกระดูก เช่น กระดูกหัก กระดูกเคลื่อน ใช้วิธีการรักษาโดยการเข้าเฝือกควบคู่กับการทาน้ำมัน อาจมีการเป่าคาถาร่วมด้วย หลายพื้นที่ในเขตชนบทไทยพบหมอพระจำนวนไม่น้อยที่มีความเชี่ยวชาญในการรักษาโรคกระดูก ที่ให้การดูแลแบบองค์รวมที่สัมพันธ์กับเคราะห์กรรม น้ำมันต์ เป่าคาถา และสวดมนต์

4) หมอนวด หมอในกลุ่มนี้เน้นการรักษาโดยการจับเส้นต่าง ๆ ในร่างกาย และการนวดเพื่อผ่อนคลายกล้ามเนื้อ สำหรับกลุ่มอาการที่ต้องทำการรักษา ได้แก่ โรคเกี่ยวกับอาการปวดเมื่อยกล้ามเนื้อหรือเส้นเอ็น เช่น อัมพฤกษ์ อัมพาต เส้นเอ็นกระดูก เส้นเอ็นยึด เป็นต้น การรักษานอกจากจะใช้ขนาดแล้วบางครั้งยังมีการใช้สมุนไพรและการเป่าคาถาร่วมด้วย

5) หมอตำแย หมอในกลุ่มนี้เน้นการดูแลครรภ์ก่อนคลอด ทำคลอด ดูแลเด็กและมารดาหลังคลอด สำหรับวิธีการรักษามีการใช้สมุนไพรร่วมด้วย เช่น การปรุงยาบำรุงเลือด บำรุงลมและน้ำนม การอบสมุนไพร ทับหม้อเกลือ การงดอาหารแสลง การอยู่ไฟ เป็นต้น (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2547)

แนวคิดเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค

1. ความหมายของสมุนไพร

พระราชบัญญัติยา พ.ศ.2510 ได้ให้ความหมายของยาสมุนไพรไว้ว่า “ยาสมุนไพร” หมายความว่า “ยาที่ได้จากพืช สัตว์ หรือแร่ ซึ่งมีได้ผสมปรุง หรือแปรสภาพ” ที่ว่ามีได้ผสมปรุง หมายถึงตัวยาเดี่ยว ๆ ที่มีได้ผสมกับตัวยาอื่น ๆ และมีได้ปรุงแต่งสี กลิ่น รสให้ผิดไปจากเดิม และส่วนที่ว่ามีได้แปรสภาพนั้นหมายถึงยังคงเห็นเป็นสิ่งที่ได้มาจากธรรมชาติ คือยังเห็นเป็นชิ้นส่วนของพืช สัตว์ หรือแร่ธาตุ แม้ในทางการค้าสมุนไพรจะถูกตัดแปลงในรูปแบบต่าง ๆ เช่น หั่นเป็นชิ้นเล็ก บดเป็นผง อัดเป็นแท่ง หรือปกเปลือกออก เป็นต้น (จิระระพี บัวผัน, 2548)

พระราชบัญญัติคุ้มครองและส่งเสริมภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย พ.ศ.2542 ได้ให้ความหมายสมุนไพรไว้ว่า “สมุนไพร” หมายความว่า พืช สัตว์ จุลชีพ ธาตุวัตถุ สารสกัดดั้งเดิมจากพืชหรือสัตว์ที่ใช้หรือแปรสภาพหรือผสมหรือปรุงเป็นยาหรืออาหารเพื่อการตรวจวินิจฉัย บำบัดรักษา หรือป้องกันโรค หรือส่งเสริมสุขภาพร่างกายของมนุษย์หรือสัตว์ และให้หมายความรวมถึงถ่านกัมเนิดหรือถิ่นที่อยู่ของสิ่งดังกล่าวด้วย

ชยันต์ พิเชียรสุนทร และวิเชียร จีรวงส์ (2543) กล่าวว่า “สมุนไพร” หมายถึง ผลผลิตธรรมชาติที่ได้จาก พืช สัตว์ หรือ แร่ธาตุ ที่ใช้เป็นยาหรือผสมกันตามตำรับยา เพื่อบำบัดโรค บำรุงร่างกาย หรือใช้เป็นยาพิษ

นอกจากนี้ วิมล จิโรจน์พันธ์, ประชิต สกฤษพัฒน์ และอุดม เขยกิจวงศ์ (2548) ได้กล่าวถึง “สมุนไพร” ไว้ว่า หมายถึง จำพวกพืชที่มีสรรพคุณในการรักษาโรคหรืออาการเจ็บป่วย ส่วนตัวยาที่อาศัยกรรมวิธีในการปรับปรุงแปรสภาพด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัยจะเรียกว่า ยาสังเคราะห์ การรักษาโรคหรืออาการเจ็บป่วยด้วยสมุนไพรนั้น ต้องนำสมุนไพรตั้งแต่สองชนิดขึ้นมาผสมรวมกัน และที่เรียกว่ายา ในตำรับยา นอกจากพืชสมุนไพรแล้ว ยังอาจประกอบด้วย สัตว์และแร่ธาตุด้วย เราเรียกพวกพืช สัตว์ และแร่ธาตุที่นำไปเป็นส่วนประกอบของยานี้ว่า “เภสัชวัตถุ”

และวุฒิ วุฒิธรรมเวช (2540) กล่าวว่า “เภสัชวัตถุ คือ วัตถุชาตุนานาชนิดที่นำมาปรุงเป็นยารักษาโรค และแก้ไข้”

กล่าวโดยสรุป สมุนไพร หรือเภสัชวัตถุ จึงหมายถึง วัตถุชาตุนานาชนิดทั้งพืช สัตว์ และแร่ธาตุต่าง ๆ ที่สามารถนำมาใช้เป็นยารักษาโรคได้

2. ประเภทของสมุนไพร

สมุนไพรแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ

2.1 พืชวัตถุ ได้แก่ พืชพรรณไม้นานาชนิดที่จะนำมาใช้ปรุงเป็นยารักษาโรค จะต้องรู้จักว่าเอาส่วนใดมาทำยา เช่น ราก แก่น เปลือกต้น กระจับปี่ ดอก ใบ ลูก เปลือกลูก ฝัก เมล็ด เกสร ยาง หัว เหง้า หรือใช้ทั้ง 5 เป็นต้น และจะต้องรู้จักตัวยา 5 ประการ คือ รูปลักษณะ สี กลิ่น รส ซื่อ ว่าเป็นอย่างไร

2.2 สัตว์วัตถุ ได้แก่ สัตว์ชนิดต่าง ๆ ซึ่งนำเอาร่างกายหรืออวัยวะต่าง ๆ มาใช้ทำยารักษาโรค ต้องรู้จักส่วนที่จะนำมาใช้ทำยา เช่น ตัว ขน หนัง เขา นอ งา เล็บ กลีบ กระดุก ฟัน กราม กรวด ตี หัว หาง เนื้อ น้ำมัน เลือด มูล เป็นต้น และจะต้องรู้จักตัวยา 5 ประการ คือ รูปลักษณะ สี กลิ่น รส ซื่อ ว่าเป็นอย่างไร

2.3 ธาตุวัตถุ ได้แก่ แร่ธาตุที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือที่ประกอบขึ้นจากแร่ธาตุต่าง ๆ ที่จะนำมาใช้เป็นยารักษาโรค จะต้องรู้จักตัวยา 5 ประการ คือ รูปลักษณะ สี กลิ่น รส ซื่อ ว่าเป็นอย่างไร

3. หลักการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค

3.1 หลักการใช้สมุนไพร

การนำสมุนไพรหรือเภสัชวัตถุมาใช้ในการรักษาโรคนั้นจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับหลักเภสัช 4 ประการ ได้แก่

3.1.1 เภสัชวัตถุ คือ ต้องรู้จักวัตถุชานานาชนิดที่จะนำมาใช้เป็นยารักษาโรค

3.1.2 สรรพคุณเภสัช คือ ต้องรู้จักรสและสรรพคุณของยา และวัตถุธาตุที่จะนำมาใช้ปรุงเป็นยารักษาโรค

3.1.3 คณาเภสัช คือ ต้องรู้จักพิศุขยาคือตัวยาหลายสิ่งหลายอย่างที่โบราณจารย์นำมาจัดเป็นหมวดหมู่รวมเรียกเป็นชื่อเดียว

3.1.4 เภสัชกรรม คือ ต้องรู้จักการปรุงยา ตามวิธีการมแผนโบราณ ตลอดจนรู้จัก มาตรฐานชั่ง ตวง วัดของไทยและสากล (วุฒิ วุฒิธรรมเวช, 2540)

3.2 หลักการรักษาโรค

คำว่า “โรค” แปลว่า ภาวะที่ร่างกายทำงานได้ไม่เป็นไปตามปกติเนื่องจากเชื้อโรค เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวไว้ว่า ผู้ที่เป็นโรคจะมีอาการแสดงของธาตุสี่พิการ (พิการ หมายถึง การผันแปรหรือผลิตแปลกไปจากธรรมชาติหรือปกติ) หรือแตก และนอกจากนี้ในคัมภีร์แพทย์แผนไทยยังจำแนกธาตุสี่พิการใน 2 ลักษณะ คือ ธาตุสี่ห่อน (ห่อน

หมายถึง การลดลง) และธาตุสี่กำเริบ (กำเริบ หมายถึง รุนแรงขึ้น เพิ่มขึ้น เช่น โรคกำเริบ กิเลส กำเริบ เป็นต้น) (กรมการแพทย์, 2537) และสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม 10 (2537) ได้กล่าวถึงเกี่ยวกับโรคไว้ในลักษณะทำนองเดียวกันว่า การเจ็บป่วยเป็นศัตรูร้ายหมายเลขหนึ่งของมนุษย์การเจ็บป่วยอาจเกิดขึ้นได้กับทุกคน ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ การเจ็บป่วย หรือการไม่สบายนี้ บางคนเรียกว่า การเป็นโรค

หมอที่จะเป็นผู้รู้ผู้ชำนาญในการรักษาโรคและใช้นั้น จะต้องมีความรู้เกี่ยวกับกิจ 4 ประการเป็นเบื้องต้นเสียก่อน ซึ่งประกอบด้วย การรู้สมุฏฐานของโรค (การรู้ที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค) การรู้จักชื่อของโรคที่เกิดขึ้น การรู้จักยารักษาโรค และการรู้จักว่ายาใดควรรักษาโรคใด ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.2.1 สมุฏฐานของโรค คือ ที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค

1) ธาตุสมุฏฐาน ร่างกายมนุษย์ประกอบด้วย ธาตุ 4 ประการ ได้แก่ ธาตุดิน (ปฐวีธาตุ) 20 ประการ ธาตุน้ำ (อาโปธาตุ) 12 ประการ ธาตุลม (วาโยธาตุ) 6 ประการ และธาตุไฟ (เตโชธาตุ) 4 ประการ ความเจ็บป่วยมาจากการแปรปรวนของธาตุ ซึ่งจะแปรปรวน หรือผิดปกติได้ใน 3 ลักษณะคือ กำเริบ หมายถึง การเพิ่มขึ้นของคุณลักษณะแห่งธาตุนั้นในระบบร่างกาย หย่อน หมายถึง การลดลงของคุณลักษณะแห่งธาตุนั้น พิการ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงผิดปกติไปจากธรรมชาติของธาตุนั้น

2) อุตุสมุฏฐาน ฤดูกาลเป็นเหตุให้เกิดโรค

3) อายุสมุฏฐาน อายุเป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค

4) กาลสมุฏฐาน เวลาเป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค

สมุฏฐานทั้ง 4 กองที่กล่าวมาแล้วนี้ ยังหาเป็นการสิ้นเชิงในการพิจารณาโรคไม่ ผู้เป็นหมอยังจะต้องพิจารณาถึง ประเทศสมุฏฐาน (สถานที่อยู่) เป็นที่ตั้งที่แรกเกิดของโรค และมูลเหตุให้เกิดโรคด้วย มูลเหตุให้เกิดโรค ได้แก่

1) อาหารสำหรับเลี้ยงร่างกาย

2) อิริยาบถ

3) ความร้อนและความเย็น

4) อคนอน อดข้าว อดน้ำ

5) กลั้นอุจจาระกลั้นปัสสาวะ

6) ทำการเกินกำลังกาย

7) ความเศร้าโศกเสียใจ

8) โทสะ

3.2.2 รู้จักชื่อของโรคที่เกิดขึ้น

ผู้เป็นหมอจะต้องรู้จักชื่อของโรคว่า คนไข้ที่มีอาการป่วยเช่นนี้นั้น หมอได้สมมติเรียกชื่อโรคอย่างไรบ้าง เช่น โรคหวัด โรคไข้ โรคลม เป็นต้นถ้าเรียกชื่อโรคตามธาตุ โรคในร่างกายของมนุษย์มีอยู่ 42 โรค (คิดตามธาตุ) ต่อจากนั้นก็สุดแต่จะจำแนกออกไปอีกตามอาการโรคอื่นที่มีแทรกมีจรหรือตามมา หรือเรียกตามภาคพื้นภูมิประเทศบ้างก็มี อย่างไรก็ตาม ชื่อเป็นนามสมมุติให้เข้าใจร่วมกันสุดแต่ความนิยมของหมู่บ้านชนบทและภูมิประเทศ

3.2.3 รู้จักยารักษาโรค

ผู้เป็นหมอจะต้องรู้จักสรรพสิ่งต่างๆ ซึ่งเอามาเป็นยารักษาโรค การที่จะรู้จักยานั้นจะต้องรู้จักหลัก 4 ประการ คือ รู้จักตัวยา รู้จักสรรพคุณยา รู้จักเครื่องยาที่มีชื่อต่างกันรวมเป็นชื่อเดียว (พิภคยา) และรู้จักการปรุงยาที่ประสมใช้ตามวิธีต่างๆ เช่น รู้ตัวยาด้วยลักษณะ 5 ประการ คือ รู้จักรูป รส กลิ่น สีและชื่อ และรวมทั้งสรรพคุณในแต่ละตัวยา

3.2.4 รู้จักว่ายาใดควรรักษาโรคใด

ผู้เป็นหมอจะต้องรู้จักการตรวจรักษาผู้ป่วย ถ้าผู้ป่วยไข้มีอาการเช่นนี้เช่นนั้น ควรใช้ยาใดมาใช้ในการรักษา ถ้าไม่เรียนรู้ให้ดีแล้ว จะเป็นแพทย์ที่ตีมิได้ ถ้าหมอที่รู้แต่ว่าเป็นยาแล้ววางยาให้คนไข้กิน โดยไม่พิจารณาให้ถ่องแท้ ว่ายาใดควรรักษาโรคใด ถ้าผิดพลาด อาจทำให้คนคนไข้เสียชีวิตก็จะเป็นบาปเป็นโทษอย่างมหันต์ (กรมการแพทย์, 2537; มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2548)

เอกสารความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา

ภูมิปัญญาชาวบ้านอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา เป็นเรื่องของการสืบทอดประสบการณ์จากอดีตถึงปัจจุบันที่เป็นไปอย่างต่อเนื่องอย่างไม่ขาดสาย เป็นธรรมชาติของชาวบ้านที่เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ต่อกันมาได้ขาด เป็นลักษณะของความสัมพันธ์ภายในโดยชาวบ้านเอง หรือเรียกว่าคนใน โดยคนนอกไม่เข้าไปบงการครอบงำมากมายนัก ทำให้สังคมและชาวบ้านเป็นปึกแผ่นมั่นคงไม่แตกสลาย

จากการศึกษาเอกสารความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ที่มีผู้รู้และนักวิชาการได้ศึกษารวบรวมไว้ พอสรุปได้ดังนี้

ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดสงขลา (ม.ป.ป.) ได้จัดจำแนกภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้รู้ และแหล่งเรียนรู้ ในอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลาออกเป็น 8 กลุ่ม ดังนี้

- 1) กลุ่มหัตถกรรม
- 2) กลุ่มเกษตรกรรม
- 3) กลุ่มศาสนา ประเพณี และพิธีกรรม
- 4) กลุ่มศิลปะการแสดง
- 5) กลุ่มโภชนาการ
- 6) กลุ่มภาษาและวรรณกรรม
- 7) กลุ่มแพทย์แผนไทย
- 8) กลุ่มอุตสาหกรรม

สภาวัฒนธรรม อำเภอบางกล่ำ (2555) ได้ศึกษารวบรวมภูมิปัญญาชาวบ้านตำบลท่าช้าง อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา สามารถนำมาจัดจำแนกตามสาขาภูมิปัญญาได้ 6 สาขา ดังนี้

- 1) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศิลปะการแสดงและดนตรี เช่น การแสดงหนังตะลุง มโนราห์ ดนตรีไทย เป็นต้น
- 2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านอาหารและโภชนาการ เช่น การทำขนมพื้นบ้าน น้ำเคี้ยวข้าวยา เป็นต้น
- 3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านศาสนา ประเพณีและพิธีกรรม เช่น พิธีกรในงานบุญ งานพิธีต่าง ๆ การไหว้ภูมิ ไหว้เจ้าที่ อาบน้ำศพ สะเดาะเคราะห์ ทำน้ำมนต์ ชักน้ำบัวสาว เป็นต้น
- 4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรม เช่น แกะสลักด้ามมีด ปลัดจิก การแทงหยวก แกะรูปหนังตะลุง หัตถกรรมเครื่องจักสานจากไม้ไผ่ เป็นต้น
- 5) ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการเกษตรและการทำมาหากิน เช่น การเพาะเห็ดฟางการเพาะเลี้ยงปลาสวยงาม การทำน้ำหมักชีวภาพ เป็นต้น
- 6) ภูมิปัญญาด้านการแพทย์แผนไทยและสมุนไพรไทย เช่น การนวด และการปรุงยาสมุนไพร การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคในลักษณะต่าง ๆ

นอกจากนี้ สุติมา หมัดอะดัม (2551) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านอำเภอบางกล่ำไว้ 4 สาขา คือ

- 1) ภูมิปัญญาสาขาอาหารและโภชนา ได้แก่ กลุ่มข้าวหลามแม่ทอม ซึ่งได้ชื่อว่าเป็นข้าวหลามที่อร่อยที่สุดในจังหวัดสงขลา มีกระบวนการผลิตที่มีมาช้านานกว่า 70 ปี ลักษณะเด่นของข้าวหลามแม่ทอม คือ มีรสชาติกลมกล่อม หอมกะทิสด เมื่อปอกจะมีเยื่อใฝ่ติดข้าวเหนียวทำให้กรอบอร่อย ข้าวหลามแม่ทอมได้รับคัดเลือกเป็นผลิตภัณฑ์ดีเด่นในโครงการ “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์”

2) ภูมิปัญญาสาขาเกษตรกรรมและการทำมาหากิน ได้แก่ กลุ่มปลูกข้าว สมาชิกกลุ่มปลูกข้าวมีประมาณ 295 ครัวเรือน คุณสมบัติพิเศษของข้าวที่ปลูกในอำเภอบางกล่ำ คือข้าวมีสีขาวนวล อวบน้ำ ไม่เป็นเสี้ยน แฉงใหญ่ ปลอดภัยพิษ การปลูกข้านับเป็นอาชีพเสริมอย่างหนึ่งที่ทำรายได้ให้แก่สมาชิกเป็นอย่างดี

3) ภูมิปัญญาสาขาศิลปหัตถกรรม ได้แก่ กลุ่มเครื่องปั้นดินเผาบางกล่ำ ซึ่งมีสมาชิกกลุ่มจำนวน 25 คน โดยผลิตเครื่องปั้นดินเผาประเภทเครื่องใช้ภายในครัวเรือน เช่น ถ้วย จาน แก้วน้ำ แจกัน ชูชชา ของชำร่วย ฯลฯ เอกลักษณะและคุณสมบัติพิเศษของเครื่องปั้นดินเผาบางกล่ำ คือมีสีสันสวยงามตามธรรมชาติ ผลิตภัณฑ์แต่ละชิ้นไม่ซ้ำแบบกัน

4) ภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทยหรือหมอพื้นบ้าน ภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทยหรือหมอพื้นบ้านของอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลาเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่เชื่อถือและเป็นวิถีชีวิตด้านสุขภาพที่ดำเนินสืบต่อกันมานาน อันเนื่องจากการดูแลสุขภาพด้วยตนเองของชาวบ้าน โดยการสืบสานความรู้ ความเชื่อจากบรรพบุรุษสืบทอดมาจนถึงลูกหลาน ต่อมาการแพทย์พื้นบ้านได้ถูกประยุกต์ใช้เป็นแพทย์ประจำตำบล ที่ทำหน้าที่เพิ่มเติมเกี่ยวกับการชันสูตรการตายเบื้องต้น ปัจจุบันได้มีการประยุกต์ความรู้ดังกล่าว ร่วมกับการสาธารณสุข เป็นแพทย์แผนไทยในชุมชน หรือศูนย์เรียนรู้ด้านแพทย์แผนไทยในชุมชน หมอพื้นบ้านอำเภอบางกล่ำ เป็นผู้นำธรรมชาติในด้านการใช้ยาแผนโบราณและสมุนไพรในการดูแลสุขภาพของตนเอง ครอบครัว และเพื่อนบ้าน ครัวเรือนและชุมชนมีสมุนไพรประจำบ้านและพึ่งพาสมุนไพรในการรักษาอาการเจ็บป่วยเบื้องต้น หมอพื้นบ้านอำเภอบางกล่ำมีการสืบทอดความรู้ให้บุตรหลาน และมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความรู้เกี่ยวกับการรักษาโรคภัยไข้เจ็บมาอย่างต่อเนื่อง ทุกสถานบริการสาธารณสุขของอำเภอบางกล่ำ มีคลินิกแพทย์แผนไทย และมีบุคลากรสาธารณสุขที่ผ่านการอบรมหลักสูตรการรักษายาบาลด้านการแพทย์แผนไทยในการรักษาผู้ป่วย หมอพื้นบ้านที่ปฏิบัติงานในคลินิกดังกล่าว นอกจากจะมีองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่ได้รับมาจากครอบครัวแล้ว ยังได้รับการอบรมหลักสูตรแพทย์แผนไทยจากสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดสงขลาอีกด้วย

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ส่วนหนึ่งที่ยังคงดำรงอยู่ได้จนทุกวันนี้ เนื่องมาจากคนในอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ยังคงมีวิถีชีวิตแบบชนบท มีความรักใคร่ผูกพันกันฉันท์พี่น้อง มีการพึ่งพาอาศัยกันทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ทำให้เกิดการรวมตัวกัน เพื่อพัฒนาชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง นำมาซึ่งสภาวะทางสุขภาพ วัฒนธรรมและสังคมที่ดี มีภูมิปัญญาอย่างหลากหลายที่ทรงคุณค่าควรแก่การอนุรักษ์และสืบทอดพัฒนา

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พิสิฏฐ์ บุญไชย (2539) ศึกษาเรื่อง การดูแลสุขภาพโดยใช้สมุนไพรของชาวผู้ไทย จังหวัดอำนาจเจริญ พบว่า การถ่ายทอดวิธีการดูแลสุขภาพมีหลายลักษณะ โดยยึดถือประเพณีดั้งเดิม การเก็บสมุนไพร การปรุงยา การใช้ยา เป็นวิธีการแบบง่าย ๆ สมุนไพรที่ใช้ส่วนใหญ่ได้มาจากพืช วิธีการปรุงยานิยมการต้มดื่ม การแช่สำหรับดื่มหรืออาบ การฝนผสมน้ำมันสำหรับดื่มหรือทา กลุ่มอาการหรือโรคที่รักษาโดยสมุนไพร สำหรับอาการป่วยหนัก ได้แก่ โรคเกี่ยวกับระบบทางเดินอาหาร ระบบทางเดินหายใจ ระบบไหลเวียนโลหิต ระบบทางเดินปัสสาวะ ระบบผิวหนัง และระบบสืบพันธุ์ ส่วนอาการของโรคธรรมดา ได้แก่ การรักษาแมลงพิษสัตว์กัดต่อย อุบัติเหตุ กระดูกหัก และการดูแลหญิงหลังคลอดบุตรใหม่ ๆ ส่วนปัญหาการใช้สมุนไพรที่พบ คือ ป่าไม้ที่เป็นแหล่งสมุนไพรถูกทำลาย

วัฒนา นิลทะราช (2540) ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาการรักษาโรคด้วยสมุนไพร: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านสวาท ตำบลสวาท อำเภอเสิงสาง จังหวัดชัยภูมิ พบว่า ชาวบ้านสวาทมีความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาโรคด้วยสมุนไพรสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยชาวบ้านเชื่อว่าสาเหตุการเกิดโรคมี 2 ประการ คือ เกิดจากอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติและเกิดจากธรรมชาติ อำนาจเหนือสิ่งธรรมชาติ ได้แก่ ผีบ้านผีเรือน ผีป่า ผีไร่ผีนา และอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อนี้เกิดจากการที่ชาวบ้านนับถือผี เทวดารักษ์ และอยู่ร่วมกัน เมื่อชาวบ้านประพฤติผิดขนบธรรมเนียมประเพณี ผิดข้อห้าม เหล่าผีหรือเทวดารักษ์เกิดความไม่พอใจบันดาลให้เกิดการเจ็บป่วยขึ้นกับสมาชิกในครอบครัวนั้น ๆ ส่วนสาเหตุที่เกิดจากสิ่งธรรมชาติ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล การรับประทานอาหาร พฤติกรรมการยืน นั่ง นอน เดิน ก้ม เงย การแปรปรวนของธาตุในร่างกาย และการสัมผัสกับต้นไม้มัน ใบไม้ ดอกไม้ เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความเชื่อที่เกี่ยวกับการเก็บสมุนไพรเพื่อให้ได้สมุนไพรที่มีฤทธิ์ยาและสรรพคุณในการรักษาโรค ชาวบ้านเชื่อว่าจะต้องปฏิบัติตามฤกษ์ยาม วัน ฤดูกาล การประกอบพิธีกรรมก่อนเก็บยา และผู้เก็บยาต้องปฏิบัติตามแบบโบราณอย่างเคร่งครัด ส่วนคติความเชื่อเกี่ยวกับขั้นตอนและวิธีการรักษาด้วยสมุนไพร อาจแยกได้เป็น 4 ประเด็น คือ คติความเชื่อเกี่ยวกับบุคคล ได้แก่ หมอพื้นบ้าน หมอเสกเป่า เจ้าหน้าที่คลินิกแพทย์แผนไทย ผู้ป่วยและผู้รู้ในหมู่บ้าน คติความเชื่อในการวินิจฉัยโรค ได้แก่ การถามประวัติ การเกิดโรคจากอดีต-ปัจจุบัน การตรวจร่างกายบริเวณ ผีหนัง ตา เล็บมือ เล็บเท้า ในแง่คติความเชื่อเกี่ยวกับสมุนไพร ชาวบ้านเชื่อว่าโรคศิษาน โรคไข้หมากไหม้ ต้องรักษาด้วยสูตรยาสมุนไพรเท่านั้น การแพทย์แผนปัจจุบันไม่สามารถรักษาให้หายได้ สำหรับคติความเชื่อเกี่ยวกับกรรมวิธีการรักษาโรคด้วยสมุนไพร 8 รูปแบบ ชาวบ้านเชื่อว่าโรคหรืออาการบาดเจ็บจากอุบัติเหตุรักษาให้หายได้ด้วยกรรมวิธีทาง

การแพทย์พื้นบ้าน ได้แก่ การอบสมุนไพร การต้มสมุนไพร การฝนสมุนไพร การเป่าสมุนไพร การประคบร้อนด้วยสมุนไพร การแช่ด้วยสมุนไพร การคองสมุนไพร และการสูดดมสมุนไพร นอกจากนี้ วิธีการรักษาโรคด้วยสมุนไพรของชาวบ้านสวาท เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ได้รับ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ และส่วนหนึ่ง ได้จากการเชื่อมโยงรับเอาภูมิปัญญาจากท้องถิ่นมา บูรณาการปรับใช้เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพวิถีชีวิต วัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีภายใน หมู่บ้าน การรักษาแบบพื้นบ้านเสริมสร้างให้ระบบโครงสร้างสังคมหมู่บ้านสวาทเข้มแข็งชาวบ้าน อยู่กันอย่างปกติสุข เคารพผู้อาวุโส ช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน วิธีการรักษาโรคด้วย สมุนไพรของชาวบ้านสวาทเริ่มจากการวินิจฉัยโรค ถ้าพบว่าเกิดจากอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ ต้อง ประกอบพิธีกรรมตามคติความเชื่อโบราณอีสานก่อน หมอพื้นบ้านจะเลือกกรรมวิธีในการรักษา ซึ่งมี 8 รูปแบบ แต่ละรูปแบบ ประกอบด้วย การกำหนดสูตรยาที่ใช้ สรรพคุณ ปริมาณสัดส่วนตัวยา การปรุงยา วิธีการใช้ข้อห้ามและข้อชะล่า เวลาและสถานที่ในการรักษา และอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง จะเห็นได้ว่าการรักษาโรคด้วยสมุนไพร ยังคงได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้านสวาท ตำบลสวาท อำเภอเลิงนกทา จังหวัดยโสธร จนถึงปัจจุบัน

เกษารินทร์ ไชยแก้ว (2541) ศึกษาเรื่อง ความเชื่อเกี่ยวกับพืชที่ใช้เป็นอาหารและยาของ ชาวบ้านอำเภอสังขละบุรี จังหวัดสงขลา พบว่า ความเชื่อเกี่ยวกับพืชที่ใช้เป็นยา ชาวบ้านเชื่อว่า พืชบางชนิดเมื่อนำมาใช้เป็นยาจะส่งผลต่อการบำบัดโรคมีเชื่อ เช่น กล้วยเถื่อน นำรากมาต้มแล้วใช้น้ำดื่ม เชื่อว่าสามารถช่วยรักษาโรคไข้มาลาเรียได้ รวงจืด นำใบมาตำให้ละเอียดผสมน้ำมะพร้าว คั้นเอาน้ำใช้ดื่ม เชื่อว่าสามารถรักษาไวรัสตับ และไข้สวกอีไอได้ เป็นต้น และชาวบ้านเชื่อว่า พืชบางชนิดเมื่อนำมาใช้เป็นยาจะส่งผลต่อการบำบัดโรคไม่มีเชื่อ เช่น ถั่วเขียว นำเมล็ดมาต้มกับ น้ำตาลทรายแล้วใช้รับประทานเชื่อว่าสามารถช่วยรักษาโรคเหน็บชาได้ ทองพันชั่ง นำทุกส่วนผสม กับหญ้าขี้ฉอนทุกส่วน นำมาต้มแล้วใช้ดื่ม เชื่อว่าช่วยรักษาโรคเบาหวานและโรคหอบได้ เป็นต้น

ชาญพงษ์ ฤกษ์จิตร (2542) ศึกษาเรื่อง สมุนไพรกับการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นใน ชนบทของอำเภอเมือง จังหวัดพะเยา พบว่า หมอพื้นบ้านและผู้ป่วยที่มารับการรักษา ใช้ภูมิปัญญา การใช้สมุนไพรรักษาความเจ็บป่วยทั้งความเจ็บป่วยทั่วไปรักษาง่าย และแพทย์แผนปัจจุบันรักษา ไม่หาย โดยการสร้างเครือข่ายการใช้สมุนไพรเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ มีการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา การใช้สมุนไพรรักษาความเจ็บป่วยระดับปานกลาง ส่วนใหญ่จะสืบทอดและประยุกต์ใช้โดย หมอพื้นบ้าน ผู้ได้รับการสืบทอดความรู้จาก ครูอาจารย์ บิดามารดา พระสงฆ์และผู้อาวุโสในชุมชน ด้วยกระบวนการเรียนรู้ การสั่งสมความรู้จากตำราโบราณ ประสบการณ์ การถ่ายทอดความรู้และ การประยุกต์ใช้อย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ โดยเฉพาะการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา พบว่า หมอพื้นบ้านใช้ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรในรูปแบบความเชื่อในสาเหตุการเจ็บป่วย การวินิจฉัยโรค

การบำบัดโรคด้วยสมุนไพร และคาถาอาคม รวมถึง การเก็บสมุนไพรจากที่ต่าง ๆ การเก็บยา การจำแนกประเภท และการแปรสภาพ (ปรุงยา) สมุนไพรตามความเชื่อ ผู้มีอาชีพเกษตรกร ผู้ไม่มีงานทำ และผู้มีรายได้น้อย หันมาใช้สมุนไพรเป็นทางเลือกหนึ่งในการดูแลสุขภาพตนเอง

พระมหาสุภีร์ คำใจ (2543) ศึกษาเรื่อง คติความเชื่อวิธีการรักษาผู้ป่วยด้วยยาสมุนไพรของหมอชาพื้นบ้าน อำเภอสลภูมิจังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า ความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาผู้ป่วยด้วยสมุนไพรมีคติสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยเชื่อว่า อาการป่วยเกิดจากธรรมชาติ สิ่งเหนือธรรมชาติ อำนาจศักดิ์สิทธิ์ และการประพาศิทธิคุณขบธรรมเนียมประเพณี ผิดข้อห้าม คติความเชื่อวิธีการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรนั้น เริ่มตั้งแต่มีกระบวนการเก็บยาสมุนไพรด้วยวิธีใช้คาถา มีกลวิธี เคล็ดลับในการเก็บยา โดยกำหนดวันเวลาไปเก็บตัวยาคติเคล็ดลับจะกำหนดทิศทางอันเป็นมงคลเพื่อเข้าหาตัวยาคติเป็นต้น ในด้านการปรุงยา หมอพื้นบ้านจะใช้วิธีการฝนหรือต้มโดยใช้หม้อดินต้มให้เดือดจนเป็นน้ำขุ่น เพราะเชื่อว่า มีธาตุดินอยู่ในหม้อยา ฝนตัวยาจะต้องใช้ไม้มงคล มีข้อห้ามหรือข้อชะล่าห้ามเดินข้ามหม้อยา หรือพื้นตัวยาคติ ในการแช่สมุนไพรจะแช่ให้นานจนฤทธิ์ยาออกมาเป็นสีเข้ม ด้านการใช้สมุนไพรหมอชาพื้นบ้านเชื่อว่า การใช้วิธีต้ม ฝน แช่ ร่ม ยาสมุนไพรจะทำให้ผู้ป่วยหายเป็นปกติได้เร็ว ส่วนด้านวิธีการรักษาผู้ป่วยนั้นจะใช้คาถากำกับ เพื่อให้เกิดความมั่นใจและความกล้าของตัวยาคติ การต้มยา การฝนยา การแช่ยา มีข้อห้าม ข้อชะล่า ตามที่บรรพชนกำหนดไว้จะยังคงสืบทอดกันมาอย่างเคร่งครัดจนถึงปัจจุบัน

สุกัลยา วังสโรจน์ (2543) ศึกษาเรื่อง วิธีการประกอบยาและใช้ยาแผนโบราณของแพทย์แผนโบราณในอำเภอมืองตรง จังหวัดตรัง พบว่า วิธีการประกอบยาแผนโบราณ มี 5 ประเภท ได้แก่ ประเภทยาน้ำ มี 8 วิธี ประเภทยาผง มี 7 วิธี ประเภทยาเม็ด มี 3 วิธี ประเภทเอาควันรม ไอรรม และสูดดมกลิ่น มี 5 วิธี ประเภทยาผสมน้ำมัน/ขี้ผึ้งมี 4 วิธี รวมขนานยาทั้งสิ้น 561 ขนาน ส่วนวิธีการใช้ยาแผนโบราณ พบว่า มีวิธีการใช้ 22 วิธี นอกจากนี้ยังพบว่าแพทย์แผนโบราณยังใช้วิธีการประกอบยาและการใช้ยาแผนโบราณแบบดั้งเดิมที่ได้รับการสืบทอดกันมา ทั้งจากบรรพบุรุษภายในครอบครัว จากแพทย์แผนโบราณในอดีต จากการเรียนการสอนเป็นสถาบัน และจากครูอาจารย์ที่มีความรู้ด้านการแพทย์แผนโบราณเป็นส่วนใหญ่ และยังคงยึดถือระบบวัฒนธรรมและความเชื่อในเรื่องดังกล่าวอย่างไม่เสื่อมคลาย

ศักดิ์ชัย จันทรสังเคราะห์ (2545) ศึกษาการรักษาโรคด้วยวิธีนวดของหมอพื้นบ้านในจังหวัดสงขลา จากการศึกษาค้นคว้า พบว่า หมอนวดพื้นบ้านในจังหวัดสงขลามีอยู่เป็นจำนวนมากที่มีความรู้เกี่ยวกับโรคที่รักษาด้วยวิธีนวด สามารถบอกอาการ สาเหตุของการเกิดโรคได้ และบอกถึงวิธีนวดรักษาโรคได้ จำนวน 47 โรค ซึ่งแบ่งเป็นโรคที่เกิดบริเวณศีรษะและคอ จำนวน 6 โรค โรคที่เกิดบริเวณไหล่และแขน-มือ จำนวน 15 โรค โรคที่เกิดบริเวณทรวงอก จำนวน 3 โรค โรคที่เกิด

บริเวณท้อง จำนวน 4 โรค โรคที่เกิดบริเวณหลัง เอว และโปก จำนวน 5 โรค โรคที่เกิดบริเวณขา-เท้า จำนวน 10 โรค โรคอื่น ๆ จำนวน 4 โรค จากการศึกษาพบว่า หมอพื้นบ้านในจังหวัดสงขลาใช้ อวัยวะในการนวด ได้แก่ นิ้วมือ สันมือ ศอก เข่า และเท้า ใช้อุปกรณ์ในการนวด ได้แก่ ลูกประคบ สมุนไพร น้ำมันสำหรับนวด เหล็กเผาไฟ ไม้ขนาด มีตำแหน่งนวด 108 จุด และมีวิธีนวดเป็นแบบของหมอนวดพื้นบ้านในจังหวัดสงขลา ซึ่งเรียกว่า “การนวดแบบไทยทักษิณ”

โอกาส ชามะรัตน์ (2545) ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาหมอนวดพื้นบ้านกับการใช้สมุนไพรบำบัดรักษา ความเจ็บป่วย: กรณีศึกษา นายแฉว วงศ์คำโสม บ้านโคกผาง ตำบลสวนตม อำเภอกงหรา จังหวัดเลย พบว่า องค์ประกอบของการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ประกอบด้วย หมอพื้นบ้าน ผู้ป่วย วันเวลา สถานที่ และวัตถุประสงค์ของ วิธีการบำบัดรักษาจะใช้สมุนไพรและเวทย์มนตร์คาถา ผู้ป่วยระหว่างการรักษาจะได้รับคำแนะนำจากหมอพื้นบ้าน หมอพื้นบ้านจะเตรียมสมุนไพรและวัตถุประสงค์ของตัวเอง มีการตรวจโดยการคลำชีพจร หลอดลม นิ้วมือ และสอบถามอาการเจ็บป่วยจากผู้ป่วย การบำบัดรักษาจะใช้สมุนไพรจากพืชโดยวิธีการต้ม ฝน ละลายน้ำดื่ม และประคบ การประเมินผลการรักษาจะพิจารณาจากอาการและสอบถามอาการจากผู้ป่วยโดยตรง ส่วนความเชื่อการบำบัดรักษาความเจ็บป่วย ทั้งหมอพื้นบ้านและผู้ป่วยเชื่อว่า ความเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากธรรมชาติ เกิดจากร่างกายขาดความสมดุลของธาตุ ดิน น้ำ ลม และไฟ เมื่อเกิดความเจ็บป่วยจึงต้องใช้สมุนไพร ส่วนความเจ็บป่วยที่มีสาเหตุมาจากสิ่งเหนือธรรมชาติเกิดจากเคราะห์กรรมและภูตผี การบำบัดรักษาจึงต้องใช้พิธีกรรมและเวทย์มนตร์คาถา

กิตติ สมบัติ, นงพรรณ พิริยานุพงศ์ และสายันต์ อัจฉรงค์ (2546) ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพตนเองของชาวมุสลิมจังหวัดชายแดนใต้ พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพตนเองในภาวะปกติ ชุมชนมุสลิมใช้ชีวิตอยู่ภายใต้หลักการของศาสนาภายใต้ความศรัทธาของพระเจ้าองค์เดียว ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของศาสนาอิสลามโดยเคร่งครัด ซึ่งบทบัญญัติต่าง ๆ เหล่านี้ส่งเสริมการดูแลสุขภาพของตนเองด้านส่งเสริมสุขภาพและการป้องกันโรค ทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว และชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดูแลสุขภาพตนเองเมื่อเกิดภาวะเจ็บป่วย ได้แก่ การต่อกระดูก การรักษาไส้เลื่อนด้วยสมุนไพร การรักษาอาการอัมพฤกษ์อัมพาตด้วยการนวด การรักษาอาการชักด้วยสมุนไพร การรักษาโรคนิวด้วยสมุนไพร การรักษาอาการปวดฟันด้วยเวทย์มนตร์ การดูแลก่อนคลอด การคลอดกับผดุงครรภ์โบราณ โดยภูมิปัญญาในการส่งเสริมสุขภาพและป้องกันโรคได้รับการถ่ายทอดจากการปฏิบัติตามบทบัญญัติทางศาสนาที่เคร่งครัดสำหรับผู้ให้การรักษา (หมอพื้นบ้าน) ในแต่ละประเภทได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากลักษณะเดียวหรือหลายลักษณะร่วมกัน อันได้แก่ การถ่ายทอดโดยการปฏิบัติสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษ โดยการเป็นผู้ช่วยและพัฒนาขึ้นมาสู่การเป็นหมอพื้นบ้าน การเรียนรู้ด้วยตนเองภายใต้จิตสำนึกของ

ความต้องการในการช่วยเหลือเพื่อนบ้าน ความนิยมในการรักษาแบบพื้นบ้าน ยังมีปรากฏให้เห็น เนื่องจากผู้รักษาไม่ได้กำหนดค่ารักษาแต่จะเป็นลักษณะของการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การสืบทอดภูมิปัญญาเหล่านี้จึงตมมาถึงปัจจุบัน

สุวิทย์ มาประสงค์ (2546) ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาหมองู ซึ่งมีขอบเขตพื้นที่ในการศึกษาคครอบคลุมพื้นที่ 4 จังหวัดคือจังหวัดนครศรีธรรมราช สุราษฎร์ธานี ตรัง และพัทลุง ผลจากการศึกษาสามารถประมวลได้ว่า พืชเป็นยาที่ใช้รักษาพิษงูในพื้นที่ศึกษามีถึง 93 ชนิด ยาที่ปรุงใช้มีถึง 7 ประเภท กล่าวคือ ยาพ่น ยาพาด ยาโปะ หรือยาพอก ยาแช่ ยาม ยากินและยาทา ยาทั้ง 7 ประเภทดังกล่าว หมอผู้รักษาพิษงูเป็นผู้ปรุงขึ้นเองจากสมุนไพรในท้องถิ่น โดยหมองูแต่ละพื้นที่ต่างใช้สมุนไพรในท้องถิ่นของตนมาปรุงเป็นยา

ชไมพันธ์ สันติกาญจน์ และคณะ (2547) ได้กล่าวถึง การศึกษาภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย: หอยที่ใช้เป็นยา พบว่า ภูมิปัญญาการใช้หอยเป็นยารักษาโรคของหมอพื้นบ้านและการแพทย์แผนไทย นั้นมีมากกว่า 20 ชนิด ซึ่งแต่ละชนิดอาจจะมีหลายพันธุ์ โดยมีการใช้ทั้งหอยกาบเดี่ยว และหอยกาบคู่ จากการศึกษาคำรายา และจากการสัมภาษณ์ หมอพื้นบ้านและแพทย์แผนไทย ทำให้ทราบว่าหอยสามารถรักษาโรค และกลุ่มอาการต่าง ๆ ได้หลายประเภท

สาปินะห์ แมงสาโมง (2547) ศึกษาเรื่อง การใช้พื้นผักพื้นบ้านเป็นอาหารและยาของชาวบ้าน อำเภอเวียง จังหวัดนราธิวาส พบว่า การใช้พื้นผักพื้นบ้านเป็นยา มีทั้งที่เป็นพืชยืนต้น พืชล้มลุก และพืชไม้เลื้อยและอื่น ๆ ส่วนใหญ่พืชเหล่านี้ มีการนำมาใช้ 2 ลักษณะ คือ การนำไปใช้ในรูปสมุนไพรเดี่ยวและสมุนไพรตำรับ พืชยืนต้นที่ชาวบ้านนำมาใช้เป็นยา เช่น จี๋เหล็ก จำปูน ดินเป็ด เป็นต้น พืชล้มลุกที่ชาวบ้านนำมาใช้เป็นยา เช่น กระจ่างป่า กระจ่าง แกว่น้ำม้า ขมิ้น เป็นต้น พืชไม้เลื้อยและอื่น ๆ เช่น หัวร้อยรู หยอดทองตัวผู้ พริกไทย พลุ เป็นต้น

มานัส มีสกุลคุณ (2548) ศึกษาเรื่อง การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านสมุนไพรรักษาโรคเอดส์ กรณีศึกษา: หมอเมือง นายสุคำ ใจภักดิ์ หมูบ้านป่าแดงหลวง ตำบลเกาะช้าง อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย พบว่า มีผลงานด้านองค์ความรู้และประสบการณ์ของการใช้สมุนไพรรักษาโรคเอดส์ โดยการจัดตั้งองค์กรและกิจกรรมเพื่อช่วยเหลือผู้ติดเชื้อเอดส์ มีการพัฒนาการใช้สมุนไพรด้วยการบรรจุเป็นแคปซูลควบคุมไปกับการให้ความรู้ การรักษาสุขภาพตนเอง ผู้ป่วยเรียนรู้การนำสมุนไพรมารักษาโรคเอดส์จากหมอเมือง โดยการนำสมุนไพรมาใช้กิน และอบสมุนไพร หลังจากเข้ารับการรักษาด้วยสมุนไพร พบว่า ตนเองมีอาการดีขึ้น ผู้ป่วยมีความเชื่อว่า สมุนไพรสามารถรักษาโรคเอดส์ได้ ส่วนกรรมวิธีผลิตสมุนไพรสำเร็จรูป มีขั้นตอนดังนี้ ตัดสมุนไพร หั่น ล้าง ตากแดด อบฆ่าเชื้อ ปั่นเป็นผง ร่อนเป็นผง และบรรจุแคปซูล

มานอชญา ชายคลอง (2548) ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาการดูแลสุขภาพตนเองของชนชาวเขาเผ่าลัวะ กรณีศึกษา: บ้านห้วยกานต์ หมู่ที่ 1 ตำบลขุนน่าน อำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน พบว่า ชาวบ้านมีการดูแลสุขภาพตนเองตามความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเจ็บป่วย 3 ประเภท คือ สาเหตุจากธรรมชาติ สาเหตุจากอำนาจเหนือธรรมชาติ และสาเหตุจากเคราะห์กรรม มีแบบแผนการดูแลสุขภาพตนเองด้วยภูมิปัญญาวิธีการแพทย์พื้นบ้าน 3 แบบ คือ การดูแลสุขภาพด้วยตนเองหรือสมาชิกในครอบครัว การดูแลสุขภาพตนเองโดยถือปฏิบัติเฉพาะกรณี และการดูแลสุขภาพโดยการรักษากับหมอพื้นบ้าน ซึ่งมีความเชื่อเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการรักษาแบบการแพทย์พื้นบ้าน วิธีการรักษาสุขภาพตามวิถีชาวลัวะห้วยกานต์ มี 4 วิธี คือ วิธีการดูเมื่อ (การวินิจฉัยโรค) วิธีการรักษาโดยพิธีเรียกขวัญ พิธีมัดมือ วิธีการรักษาโดยพิธีเช่นสรวง บนบาน และเวทย์มนตร์คาถา และวิธีการทำคลอด โดยหมอตำแยกรณีที่เดินทางไปคลอดที่สถานบริการของรัฐไม่ทัน

อรพิน นิยมญาติ, ถนอมนวล พรหมบุญ และชนิษฐา หอมตา (2549) ศึกษาเรื่อง การอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ภูมิปัญญาสมุนไพรของชนเขาเผ่าม้ง อำเภอเขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ พบว่า มีพืชสมุนไพร จำนวน 43 ชนิด ซึ่งแบ่งเป็น สมุนไพรที่แก้อาการปวดท้อง มี 11 ชนิด สมุนไพรที่ใช้บำรุงร่างกาย มี 10 ชนิด สมุนไพรสำหรับหญิงมีครรภ์ มี 7 ชนิด สมุนไพรขับลม มี 2 ชนิด สมุนไพรสำหรับรักษาคนตายแล้วฟื้น มี 1 ชนิด สมุนไพรแก้พิษ มี 2 ชนิด สมุนไพรป้องกันพิษ มี 1 ชนิด โดยส่วนมากสมุนไพรเหล่านี้จะพบที่บนภูเขาที่สูงกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 700-800 เมตรขึ้นไป

สนั่น สุภธีรสกุล และคณะ (2551) ศึกษาเรื่อง ภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้านจังหวัดสงขลา และสตูล พบว่า ความชำนาญในการรักษาโรคของหมอพื้นบ้าน เกิดจากความสนใจในกลุ่มโรคของตัวหมอพื้นบ้านและชนิดโรคที่ผู้ป่วยมาพบหมอเป็นประจำ ส่วนขั้นตอนการรักษา คือ การซักประวัติ การตรวจร่างกาย การสังเกตลักษณะอาการ การคำนวณธาตุเจ้าเรือน การอธิบายเกี่ยวกับอาการป่วยให้ผู้ป่วยรับทราบ และท้ายสุดคือการให้การรักษา โดยอาจเป็นการให้ผู้ป่วยทานยาสมุนไพร หรือการแนะนำให้เปลี่ยนแปลงลักษณะการกินอยู่ หรืออาจใช้การนวดรักษาโรค ซึ่งก็แล้วแต่ชนิดของโรค และอาการของผู้ป่วยแต่ละราย ส่วนคำรับยาที่สามารถรวบรวมได้ มีจำนวน 306 คำรับ ครอบคลุมกลุ่มโรค 13 กลุ่มโรค โดยสมุนไพรที่ระบุในคำรับยาเป็นสมุนไพร ที่หมอพื้นบ้านสามารถเก็บได้เองตามธรรมชาติ จำนวน 207 ชนิด 170 สกุล และ 85 วงศ์

จากการศึกษาทบทวนแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค พอสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค เป็นภูมิปัญญาเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพกันเองของคนในชุมชนแบบพื้นบ้านดั้งเดิมเฉพาะถิ่น โดยใช้หลักการพึ่งตนเอง เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อพิธีกรรม วัฒนธรรม ประเพณี และทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันไป

แต่ละท้องถิ่น องค์ความรู้ ความคิด ความเชื่อและความชำนาญในการดูแลสุขภาพ เกิดจากการสั่งสมมาจากการปฏิบัติในประสบการณ์ชีวิต ทั้งที่พัฒนาขึ้นเองหรือรับเข้ามาแล้วปรับเปลี่ยนประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับความเชื่อและวิถีชีวิตของคนในชุมชน และได้รับการถ่ายทอดใช้สืบทอดกันมาจนเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนนั้น

